

2.

Fr. Kidrič:

Razvojna linija slovenskega preporoda v prvih razdobjih.

Pod terminom: slovenski preporod razumem za dobo do srede 19. stol. pokret za izpremembo jezikovno-kulturne prakse na slovenskem teritoriju, pritegnitev novih, posvetnih pismenstvenih in literarnih panog v slovensko književno obravnavo ter regeneracijo slovenskega literarnega jezika na novih osnovah. Pokret je pri prvih preporoditeljskih generacijah moral ostati usmerjen mnogo bolj na iskanje literarno aktivnih sotrudnikov, torej malobrojnih posameznikov, nego pa na pridobivanje ljudstva, četudi je bila presorientacija mas kot konsumenta važen faktor.

V časovni opredelitvi začetka preporoditeljski akciji zgodovinarji nismo složni: Pohlin je enim zaključek prejšnje dobe (tako na pr. Janežič, Kleinmayer, Glaser, Prijatelj); drugim nam je Pohlin inicijator preporodne faze (tako periodizacijo imajo na pr. Breckerfeld, Vodnik, Čop, Klun, Ljubić, Šuman, Sket, Popović, Grafenauer, Máchal); tretjim ne pomeni mejnika Pohlin, ampak se ustavljajo ob drugih imenih, na pr. ob Vodniku in Kopitarju (Klun 1855), Japlju in Kumerdeju (na pr. Slomšek 1862, Macun, Karásek).

V izjavah o pokretu je poleg nesoglasij mnogokaj, čemur se pripravi v podrobnejšem razboru potreba korekture, bodisi, da se je proglasilo za inicijativen moment nekaj, kar je le pospeševalo popularizacijo in konsolidacijo, bodisi, da je trditev presplošna ali v drugačnem oziru osporljiva. Ob medsebojnem primerjanju nekaterih pomembnih izjav o problemu se bo znanstvenik hitro uveril o potrebi podrobnejšega pretresa, ki naj ugotovi pokretu motive, inicijatorje in nositelje, tempo in sestavine.

Murko na pr. piše:¹ »Die österreichischen Slaven wurden durch die patriotische Erregung der Deutschen aufgerüttelt. Ausserdem lernten sie durch die Napoleonischen

¹ Murko, Deutsche Einflüsse, 1897, 2.

Kriege, welche die Russen in alle slavischen Länder brachten und die „Illyrier“ bis nach Moskau führten, die bis dahin von Schläzer und in seinem Gefolge von anderen Deutschen und Slaven aufgezählten slavischen Millionen, denen Herder eine bessere Zukunft prophezeit hatte, aus eigener Anschauung kennen, was auf allen Seiten einen mächtigen Eindruck zurückließ. Die imponierende Rolle, welche Russland in den europäischen Ereignissen spielte, erfüllte die Böhmen und Südslaven mit Stolz. Am wichtigsten war aber der Umstand, daß die österreichischen Slaven naturgemäß an dem geistigen Leben der Deutschen gleichzeitig theilnahmen«. — Karásek,¹ ki je proglasil za glavne vzroke slovenskega preporoda prosvetljenski pokret, odpravo ali olajšavo tlake, versko svobodo in gesla francoske revolucije, podčrtuje pri Slovencih, da so »se začeli v dobi francoske vlade, ki jim je dovoljevala v narodnem oziru svobodnejši razmah, tudi literarno gibati«. — Ščepkin,² po čigar mnenju se je začel slovenski preporod v Japljevem janzenističnem krožku proti koncu XVIII. stol., si predstavlja stvar tako, da so »vsi lokalni pogoji napravili pri Slovencih prej kakor pri drugih Slovanih države kmeta premožnega, pospešili oblikovanje prvih kadrov nacionalno-slovenske buržoazije ter zagotovili prve korake slovenske kulture«, navaja v tej zvezi pomen avstrijskega patriotizma, Napoleonove Ilirije in reforme Jožefa II., a zaključuje, da se je šele pod vplivom nacionalistično-propagandne poezije Koseskega (to-rej izza 1844), »vzbudila pri Slovencih skrb za popularno-prosvetno pismenstvo za narod, skrb za narodno šolo ter se začelo zbiranje slovenske folklore«. — Prijatelj³ je sicer poudaril, da »mogočni glasovi velike francoske revolucije ... se jako oslabljeni odzovejo v slovenskem jeziku« in da »glavne zahteve velike francoske revolucije po soudeležbi širših plasti naroda pri vladanju države so šle ... brez sledu mimo ušes Slovencev kot naroda in kot posameznikov«, a sodi: »Pravi cilj naših kulturnih delavcev te dobe je delo ob probuji naroda, to se pravi: želja, ljudstvu, oziroma ljudskim drobcem tedanjega Slovenstva vdihniti zavest, da so ena narodna individualnost, ki ji gre v širokem

¹ Karásek J., Slav. Literaturgesch. I, 1906, 150, 162.

² Щепкинъ В., Славянское возрождение, Книга по истории нового времени, IV. Т. (okoli 1914), ч. 2, str. 8, 9, 15.

³ Prijatelj I., Duševni profili naših preporoditeljev, LZ 1921, 146, 148, 212, 213, 216; prim. izvajanja istega avtorja v pregledih slovenske literature, zlasti v srbski izdaji iz 1920, str. 35—50.

svetu mesto poleg drugih mogočnih individualnosti človeških, zlasti pa slovanskih... Francoski enciklopedisti, nemški prosvetljenci in zlasti humanist Herder s svojimi slavospevi na Slovane so si pridobili pri Slovencih navdušene učence. Leto 1780. se mora smatrati v tem oziru za nekak preval. V tem letu je nekazna, skopa in sterilna preteklost zadnjič javno visoko vzplapolala v leščerbi, imenovani Pohlinove ‚Pisanice‘, da je potem — umrla... Vendar pa je živela zunaj... treh, v pretežni meri verskih strank, ob prelomu stoletja na Slovenskem še druga, izbrana četica mož, ki se je bila osvestila svojega naroda in se zavzela za njegov preporod v zvezi z najnaprednejšim gibanjem evropske misli in s polaganjem temeljev slovenski posvetni literaturi... Prestopivši začarani krog dotlej edino izveličalsnega oficielnoreligioznega nazora so se ti možje zavedeli svoje ožje, individualne in širše, narodne osebnosti. Plamteča baklja teh idej, velika francoska revolucija, osvetljujejoča pravice doslej neuvaževanih stanov in posredno tudi narodov, jim je iskrila pogled in jim obžarjala torišče... Vstal je nov humanistični val, prihajajoč k nam zlasti na ramah nemškega pisatelja Herderja, čigar delo ‚Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit‘ je bilo odkrilo širokemu svetu Slovane in mnogim slovenskim narodno še spečim razumnikom — oči. Istega pisatelja zbirka ‚Stimmen der Völker in Liedern‘... jim je v očeh užgala narodni žar in jim navdala srce z navdušenjem za narodnega duha kot pretvoritelja kulturnih lepote in vrednot. Pod vplivom teh idej so se izločevali iz števila kratkovidnih materialističnih svetovnjakov nekateri daljnozorkejši idealisti in se družili v krožke (kakor je zlasti Zoisov v Ljubljani). ... pri Slovanih, zlasti zapadnih, ... je bolj vplival Herder nego Kant na ustanavljanje krožkov narodno-preporodnega značaja. — Lončar meni:¹ »Na slovenski narodni preporod so vplivale ideje prosvetljenosti in francoske revolucije, kakor tudi njune nasprotnice: romantike. V dobo prosvetljenosti spada ustanovitev splošne ljudske šole... in odprava nesvojstvenosti... Francoska revolucija je strmoglavila absolutizem in fevdalizem ter uveljavila ustavnost, a romantika je rodila narodno zavest, ker je gojila narodni jezik in zgodovino, narodno slovstvo in narodne starine«. — Máchal,² ki mu

¹ Lončar D., Polit. življenje Slovencev², 1921, 5.

² Máchal J., Slovanske literatury, I (v Praze 1922), 286: Osvícenství u jižních Slovanů.

je preporod avstrijskih Slovanov v prvi vrsti posledica prosvetljenjskih tendenc in liberalnih reform Marije Terezije in Jožefa II., pripisuje »slovenskim buditeljem« zlasti »dvojen namen: da priredijo najprej potrebne knjige za šole in pouk narodu« in da »položijo temelje umetni domači poeziji«. — *Dorošenko*¹ trdi, da »se začenja narodni in kulturni preporod slovenskega naroda šele s konca 18. stol., istočasno s splošnoslovanskim preporodom«, češ, Slovenci so »v početku svojega preporoda bolj poudarjali splošnoslovansko idejo kakor pa slovensko«. — *Prelog* uči,² da »preporod se Slovenaca... u jakoj mjeri razvijao pod utjecajem francuske filozofije XVIII. stoljeća«, a da je »uporedo s tim, jedva primjetljivim narodnim preporodom dolazilo i drugo potalo, koje je djelovalo i u Češkoj, a to je prolaz ruske vojske slovenskim krajevima«.

Ob dvestoletnici slovenske knjige: Okoli l. 1750. je bila cena rezultatov slovenske literarne aktivnosti v precejšnjem nasprotju z dejstvom, da je šlo za dolgotrajen razvoj, v katerem so bila vključena razdobja z različnimi odnosi do pisanja slovenske besede iz verske orientacije: privatne beležke brez medsebojne zveze in brez pomena za ustvarjanje kake literarne tradicije v teku prvih 8 stoletij krščanstva med Slovenci,³ pol stoletja protestantskih prizadevanj v 16. stoletju, ko je bilo pisateljevanje za potrebe nove cerkvene organizacije začetek in glavni predstavnik slovenskih jezikovno-kulturnih energij;⁴ 200 let možnosti za kato-

¹ Дорошенко Дмитро, Славянський світ II (Berlin 1922), 245.

² Prelog M., Slavenska renesansa 1780—1848, Zagreb 1925, 153.

³ Seznam slov. beležk v službi cerkve iz dobe do zaključka trid. koncila 1563 z navedbo hranilišča in objave: Ramovš II, str. III; o hraniliščih in objavah ne cerkvenih slov. beležk v isti dobi: Glaser I, 64, 67, 71, 70; a dodaj: slovenščina v makaronskih pesmih Oswalda von Wolkenstein (Grafenauer, Kratka² 41); fragment z ljubavno (?) vsebino v bibl. Auerspergov v Logensteinleithen (LMS 1879, 10; SN 17. maja 1913; Grafenauer, Kratka² 41); moja sodba o obeh serijah: NZ VI (1909), 166; Slovenačka (Srpska Knjiž. Zadruga, kolo XXX, br. 202), 87—8; Nar. Enc. s. v.: Slovenačka književnost.

⁴ Glej mojo Bibliografijo knjig slovenske reformacije z navedbo hranilišč, zgodov. notic v tekstu, rokopisnih beležk na pri-

liško posnemanje protestantskega primera o rabi narodnega jezika v cerkvi, in sicer izza tridentinskega zbora do izгона protestantskih pisateljev 35 let poskusov, ki še ne pomenijo konsolidiranja katoliške literarne tradicije, ker je sledila prvi katoliški tiskani slovenski knjigi šele po 33 letih druga, medtem ko imajo rokopisi v primeri z istodobnimi 50 tiskanimi deli protestantske aktivnosti še vedno le značaj beležk;² od prihoda jezuitov in škofovanja Hrena 80 let zmagujočih rekatolizatorjev (1597—1677), ki so v prvi dobi (1597—1630), ko jih je podžigal spomin na protestantski literarni razmah in njegov propagandni uspeh, kazali mnogo zmisla za slovensko pismenstvo v službi cerkve, a se polagoma od te ideologije odmikali;³ in

merkkih ter literature o posameznih delih (litografirano izdanje pod naslovom »Bibliografski uvod v zgodovino reformacijske književnosti pri južnih Slovanih v 16. veku« [manjka: I] po predavateljskih skriptih v založbi »Društva slušateljev filozofske fak. v Ljubljani« 1927).

² Seznam slovenskih tekstov in rokopisov katol. proven. od 1563 do konca stoletja (tiski so posebej označeni): iz cerkvenega področja: **1572**: nagrobni napis Juriju Latomus (Thalberg, Hist. 24); **1573**: Bolt. Radlič, evangelij za Miklavževo nedeljo (BV III, 156); **1574**: beležke k 20. juniju v misalu iz 1519 (tam 158); **1574**: Pachernecker, Compendium Catechismi Catholici, tisk, Gradec (Trubar, Kat. 1575); **po 1584**: glose v misalu iz 1519 (BV III, 158); glose v misalu iz 1517 (tam 160); posnetki pridig v »Dormi secure« (tam 161); **1591—1612**: prevod Stapletonovih Evangelijev (ČJKZ IV); — iz necerkvenega področja: okoli **1564**: glosa v rokopisu: Cassiodorus Senator, Variae (ZUZ 1926, 157); pred **1570**: stavek v sonetu Nicola Morlupina (LZ 1892, 375); **1582**: Recel, prevod vinograd. zakona (LMS 1889, 160—91); **1586**: podp. na pogodbi (ČJKZ VI, 173).

³ Glej moj Kronološki seznam slovenskih tiskov in rokopisov od 1600 (do 1678), ČJKZ III, 73—75, a dodaj (tiski so posebej označeni): **1604**: sinodalni dekret lj. škofa iz G. grada 6. febr. (Čas 1912, 55); **1606**: imena mesecev v koled. (Dež. arhiv v Lj.); **1616**: molitve in litanije za G. grad (KO 1901, 211); **1619**: napis v Grižah v Vip. dol. (DS 1924, 246); **1621**: napis v Martinjaku ob Cirk. jez. (DS 1924, 246); **1642**: pogodba podp. po Vučagomilancih, prekm. (Muraszombat és videke 13. nov. 1892,

končno 72 let smotrenejšega dopolnjevanja slovenskega pismenstva za potrebe katoliške cerkve,¹ medtem ko so pismenstvene potrebe protestantizma, kateri je rešil pred rekatolizacijo med Slovenci le ostanke v okolici Podkloštra na Koroškem² ter med Prekmurci,³ pola-

št. 46); 1653: napis na grobu starišev F. F. Zacharie de Wintersheimb v Celju (Orožen III, 97); 1660: pravila brat. Mar. darovanja v Komendi (GMDS I, 32); 1661: pravila brat. R. T. na Homcu (Carn. 1914, 96); 1665: »Pridige na Nedele in Prasnike I. Tail v letu 1665« (prepisane v Gornjem Tuhinju 1824—25, sedaj izgubljene, prim. v Drž. štud. knjiž. v Lj. pismo o. Ladislava Hrovata Marnu de dto. Novo mesto 18. I, 1880).

¹ Glej moj Kronološki seznam slovenskih tiskov in rokopisov (od 1678 do 1750), ČJKZ III, 75—78, a dodaj (tiski so posebej označeni): 1690: pismo iz Škofje Loke 6. marca (LZ 1890, 763); 1690: prisega v Šk. Loki (LZ 1890, 768); 1691—1703: Vorenc, slovarski zapisi v Dasypodiju (ČJKZ IV, 144; Razprave III, 132); 1695: Szmodis, Gradual, prekm. (DS 1892, 176); 1696: prisega na Ptujski gori (Popotnik 1887, 87); 1697—1706: Vorenc, odstavki pridig (ČJKZ IV, 142); XVII.—XVIII. stol.: izpiski iz zapisnika wormske kapitulacije o avstrijsko-beneški meji (Rutar, Zgod. Tolm. 227); ok. 1700—1730: Scitu necessaria, tisk Mayrjeve tiskarne v Lj. a s. a. l. e. n. (Štud. knjiž. v Lj. 22697, V, 3 d); 1649—1710: prot. prekm. pesmarica (ČZN XVII, 42); 1715: prisega za Vuzenico (formula juramenti purgationis, ČZN 1905, 82); 1720: Antikrist (Čas 1909, 67); 1726 —: Repež, Kransku Samerkuanie (SN 22. avg. 1879, št. 192); 1738: namestnega glavarja Urbana Krist, Wasseniznika opis meje bolškega okraja (Rutar, Zgod. Tolm. 233); 1740—1744: Ta ufselei terpeozha zhast Mariae, tisk, Lj.; 1746: prisega v tožb. zap. kostanjeviškega samostana (ZJR III, 107); 1686—1747—1749: vinogradski zakon v »Wagenspergischer Perg. Vnd Zehend-Register (last g. Francija v Lj.); okoli 1750: Poduzhenie... Mariae od Troshita, Lj., A. F. Reichhardt (Simonič 621); okoli 1750: Katekizem, pogovori, zgodba o Jobu (Ramovš II, str. VII).

² O slov. protest. na Koroškem prim.: De Luca I., Geogr. Handb. von d. Oesterr. Staate II (1790), 224—6; Oblak, Archiv f. slav. Phil. 1893, 459; Oblak, LMS 1894, 205; 1895, 231; Beg A., Slov.-nemška meja na Kor., 1908, 91; Loesche, Inneres Leben der oesterr. Toleranzkirche, Jahrbuch d. Ges. f. d. Gesch. des Prot. in Österr. 36 (1915), 147.

³ O prekmurskih protestantih prim.: Csaplovics, Kroaten u. Wenden in Ung., 1829; Trstenjak A., Slovenci v šomodski županiji

goma povsem izgubile pomen za splošno slovensko literarno kulturo.

Nasprotje pa je bilo le navidezno. Ob dvestoletnici prve tiskane slovenske knjige so bile namreč še povsem nerazmajane one slovenske prilike, ki so bile v glavnem posledica okoliščine, da se pokristjanjevanje Slovencev ni vršilo kot čista verskokulturna akcija, ampak jim pomagalo vsiliti pripadnost k nemškemu političnemu, socialnemu in kulturnemu sestavu s tujejezičnim vladarjem, tujejezičnim dvorom in tujejezičnimi višjimi sloji.

Vrsta momentov, ki so tvorili omenjene posebne slovenske okoliščine ter ovirali še vedno slovenski literarni razvoj, je bila dolga: državni in dinastični patriotizem, ki ne le da za Slovence ni bil identičen z narodnim patriotizmom kot izrazom plemenske, tradicionalne a predvsem jezikovne enote in pripadnosti, ampak je razvoj slovenskega narodnega patriotizma sploh oviral; razcepljenost na vrsto pokrajin in okrožij (po novi ureditvi je bilo Koroško od 1749 razdeljeno v beljaško¹ in celovško okrožje, Štajersko v slovenskem delu od 1750² v celjsko in mariborsko okrožje, na Ogrskem so bili Slovenci v železni³ stolici, salaški stolici, a od 1719 tudi v šurdu⁴ v šomodski stolici), ki so imele sicer, izvzemši beneško Slovenijo in Istro,

na Ogrskem, 1905, 51 sl.; Starine železnih in salajskih Slovencev, ČZN 1914, 115—154.

¹ O meji med beljaškim in celovškim okrožjem: Jaksch-Wutte, Erläuterungen zum histor. Atlas der österr. Alpenländer, I/4 (1914), 42, 43; Matičina karta (od Tav pl. pri Kostanjah na jug današnja meja med okr. Rožek, Celovec, Borovlje).

² O meji med celjskim in mariborskim okrožjem: De Luca II, 69—81; Kindermann Jos. K., Kreis-Charte von Steyermark, Graetz 1794; Schmutz C., Hist.-topogr. Lexicon von St., I (Gratz 1822), 221; Kovačič, Staj. 289.

³ O meji med železno (Vas) in salaško stolico (Zala) v Prekmurju prim. Csaplovics, 1829 (našštev. slov. župnij).

⁴ Trstenjak, Slovenci v šomodski žup. 55—9, 72.

vse istega vladarja, vendar pa živele vsaka svoje politično življenje ter ustvarjale pogoje za gojenje teritorialno-pokrajinskega patriotizma in za slovensko jezikovno-literarno separacijo; nadvlada geografskih imen »Kranjec«, »Štajerec«, »Korošec« itd. nad narodnim »Slovenec«, medtem ko tudi ime »Kranjec«, ki je moglo označati poleg pokrajinsko-politične še etnografsko-slovansko pripadnost, ni imelo take razsežnosti, da bi ga mogla sprejeti celota, če bi se pokazala potreba, da se species »Slovenec« (Slovan Notranje Avstrije) in genus »Sloven« — »Slovenec« (Slovan) diferencirata; podrejenost pod cerkveno-administrativne okoliše s središči izven slovenskega teritorija v Vidmu, Solnogradu, Gradcu, Gjurju (Győr), Veszprimu in Zagrebu, medtem ko je teritorij tržaške, krške in lavantinske škofije bil povsem neznan, Gorica cerkveno-administrativno središče šele nastajala, a širji pomen za cerkveno-slovensko pismenstvo mogla imeti edino ljubljanska škofija, ki je tudi imela župnije na Kranjskem, Štajerskem in Koroškem;¹ vedno odprta možnost za nove doselitve nemškega elementa (na zapadu tudi laškega, v Prekmurju madžarskega), tako da se tuji doseljeni element, ki je imel neposredne stike s sorodnim elementom v državi, jezikovno-kulturno ni asimiliral večini, ampak donášal vedno nova pojačenja manjšini; privilegirano stališče importirane nemščine, ki je dosledno v literarni rabi izpodrivala latinščino, imela resnega tekmeča med živimi jeziki teritorija le na zapadu v italijanščini ter že bila namesto slovenščine jezik administracije, zakonodaje, uradne publicistike, sodniških zapisnikov, pogodb, računov in oporok, učni jezik in namen osnovne šole, zvane tu po pravici vsaj že v XVI. stoletju »nemška šola«,² pomožni jezik latin-

¹ O obsegu škofij avstr.-slovenskega teritorija okoli 1750: Kušej, Joseph II. u. d. äussere Kirchenverf. Innerösterreichs, 1908, 95—120; o prekmurskem teritoriju ČZN XI (1914), 102—5.

² Dimitz III, 182.

ske šole, brez katerega se je že v 16. stol. zdel tu pouk latinščine nemogoč,¹ jezik letakov, ki so nadomeščali časopisje,² jezik za ustno in pismeno občevanje inteligence, znanstvo, višje literarno udejstvovanje, gledališke predstave, javne napise (poleg latinščine in eventualno še italijanščine) itd.; socialna degradacija slovenskega jezika, ki je sicer imel nekako ustaljene meje, ter svojim nositeljem tudi ni povzročal oficialnega preganjanja, toda veljal za značilni jezik nižjih slojev brez izrazitih jezičnokulturnih potreb, a višjim slojem bil le sredstvo v občevanju z nižjimi;³ enostranost slovenskega knjižnega repertorija, ker je bila cerkev še vedno edina institucija, v službi katere se je potreba sloven-

¹ ČJKZ IV (1924), 139.

² Primerki v Dež. muzeju v Lj.

³ O konstantnosti jezikovnokulturne prakse v Sloveniji prim. Trubar, glag. Novi test. I, 1562: ... der Oberr Windischen Ländern Lands Oberkeit, Grauen, Freyherren, Ritter, vnd die vom Adel, können gut Teütsch, vnd jr vil Lateinisch vnd Wälisch. Dergleichen vil Burger, Priester vnd Münch reden Teütsch. Aber der gemein vngewandert Mann durchaus redet nur die windische Sprache; — Valvasor VI, 271: Jedoch herrschen durchgehends in allen Theilen desselben (sc. Krain) zweyerley Sprachen, nemlich die Slavonische (oder Windische) und die Teutsche; unter welchen beyden aber die letzte nur bey den Edlen und politen Leuten meistens gebräuchlich, wie nicht weniger alle Rechtsführungen Teutsch ausgeführt, imgleichen alle Schriften und Briefe in selbiger Sprache verfasst werden, dahingegen die andre, nemlich die Windische oder Slavonische, sich der Dorff-Zungen und anderer gemeiner Lippen bedient; — Gutschmann, Sprachl. 1777, predg.: denn weil (die wind. Spr.) ... in dem gemeinschaftlichen Leben fast nur von dem Pöbel allein gebraucht wird; — Kumerdej, Versuch einer hist.-krit. kr. slav. Gramm. 1791 (Drž. štud. knjiž. v Lj. Ms 346 a), predg. 5—6: da er (Ferd. II.) diese (deutsche Spr.) auch in slavischen Ländern bei allen öffentlichen Geschäften statt der Slavischen eingeführt: so blieb, außer dem Gottesdienst, nicht ein einziges öffentliches Fach übrig, wo die slav. Spr. gewöhnlich gewesen wäre... Der Adel... schämt sich nun dieser Spr., weil sie nur für den Pöbel bestimma zu sein scheint... Der Bürger pocht auf die Kenntniß der alleinigen deutschen Spr.; — Kopitar, Selbstbiographie (Kl. Schriften 2).

ske knjige čutila, medtem ko se konsumentom, ki so spadali v neslovensko jezičnokulturno sfero, ni zdel potreben niti kak slovenski poljudnostrokovni, niti osnovnošolski pismenstveni repertorij, nikari šele kaka posvetna literatura, pa bodisi tudi na najnižji stopnji literarnega okusa, katere edini namen je razveseljevati čitatelja; kulturna zaostalost slovenščine, ki se ni likala po smernicah literarne in konverzacijske ambicije,¹ sprejemala vedno nove tuje elemente ter bila često zlasti tudi v knjigi natrpana z barbarizmi, revna ter gramatično in stilistično nepravilna; omalovaževanje slovenščine po tujerodnih obiskovalcih in priseljencih, izmed katerih so jo mnogi zaničevali in zasmehovali, češ, da »nima nobene prednosti«, da »besede krade, ker nima lastnih«, da je »malo koristen jezik«, ki »se radi revščine in pokvarjenosti ne da vkleniti v red« ter »zasluži, da se pozabi in iz dežele spravi«, »prežene iz števila navadnih jezikov«, odpravi in zatre;² denacio

¹ O jezikovnokult. posledicah degradacije sloven. jez. prim. G u t s m a n n, Sprachl. 1777, predg.: denn weil sie (die wind. Spr.) in dem gemeinschaftlichen Leben fast nur von dem Pöbel allein gebraucht wird, müßte sie mit der Zeit aus einer nothwendigen Folge sich alles desjenigen Wörterschatzes beraubt sehen, dessen sich der gemeine Mann zu seinen Ausdrücken nicht bedienet... Selbst die Gelehrten, so mit den Winden bisher zu thun hatten, glaubten berechtigt zu sein, sich sogar in öffentlichen Reden nach allen Fehlern der verdorbenen Mundart des Landmannes zu richten.

² O omalovaževanju slovenskega jezika prim. P o h l i n, Sprachl. 1768, 4: Was vor Vorzüge aber hat die crainerische Sprache vor sich: Ich frage, weil man ihr gar keinen Vorzug lassen will. Allein wie will man jene Sprach gar aus der Zahl der brauchbaren Sprachen verbannen, die... berühmt ist... So würde man die crainerische Sprach, itzt gewiß nicht vor so unachtbar halten... 9: bishero hat man auch an der Regelrechtigkeit crainerischer Sprache verzweifelt... 10: Dieß (den Nutzen der krainer. Spr.) haben wir vernachlässigt: 11: Darum ist es kein Wunder, daß wir von Ausländern in unserem Lande verlacht, und Sprachdiebe benamset werden, als ob wir aus Mangel eigener Worte selbe aus anderen entlehnen müßten... Weit ist es mit unserer Sprach gekommen, daß es scheint, als wolle man sie unter gelehrten völlig

nalizacija inteligentov domačega porekla, ki so brez izjeme prehajali iz slovenske v nove jezikovno-kulturne sfere, se čutili za kozmopolite ali se začenjali šteti za »Nemce« tudi v jezikovnem oziru, kakor so bili »Nemci« po državni pripadnosti,¹ si osvajali ideologijo o brezcenosti lastne materinščine in o skorajšnji propasti lastne narodnosti, se jeli svojega domačega jezika sramovati in ga lahko pozabljati,² ostajali tudi ob priznavanju pripadnosti k Slovincem brez zavesti kakih dolžnosti do slovenske jezikovne kulture, brez aktivnosti narodnega čustva, brez reakcije proti opasnosti za slovensko narodnost in brez potreb za višjo literaturo v maternem jeziku ter bili prepričani o umestnosti rabe nemškega ali laškega pravopisa za pisavo lastnih priimkov, nemške ali latinske oblike za ime domačemu kraju;³ zatemnevanje slovenskega porekla, ko je šlo za odlične domače sinove.⁴

aufheben, und vertilgen; — G u t s m a n n, Sprachl. 1777, predg.: Eine windische Sprachlehre! Und dieß zur Wiederherstellung jener Mundart, die wegen ihrer geringen Nutzbarkeit vielleicht eher vergessen und aus dem Lande geschaffet zu werden verdienet, wegen Dürftigkeit aber und Verderbniß in keine Ordnung zu bringen ist? Also denket und redet man nicht selten; — K u m e r d e j, Versuch 1791 (Stud. knjiž. v Lj. Ms 346 a), 5—6: Der Adel... schämt sich nun dieser Sprache.. der Bürger.. schilt auf die Slaven.

¹ Prim. K u m e r d e j, Versuch ü. d. krain. Rechtschreibung 1779 (Stud. knjiž. v Lj. Ms. 356), 147: Daß aber die Franzosen, oder Italiener... ein deutsches sch u. unseres (krainisches) sch als ein sk lesen können, sind wir völlig aus der Schuld, denn wir Deutsche müssen uns allerhand Französische, Italienische Pronuntiationes gefahlen lassen.

² P o h l i n, Sprachl. 1768, 11: Kein Wunder... daß wir uns in fremden Ländern unserer Sprache schämen müssen, und so wir wiederum zurückkehren, ausgeben, unsere Muttersprach ganz und gar vergessen zu haben.

³ Prim. v lj. gimn. programih izza 1762 na pr.: Antonius Gorriupp, Nob. Carn. Labac.; Simon Romousch, Civ. Carn. Loco polit.; Michael Sömen. Civ. Carn. Eisnern.; Jac. Schortschan itd.

⁴ K u m e r d e j, Versuch 1791 (Stud. knjiž. Ms. 346 a), 3: Je mehr sie sich dem gegenwärtigen Zeitpunkt näherten, desto sichtbarer

Splošna avstrijska kulturna zaostalost se je odražala na slovenskem teritoriju tako jarko, da so bili tu za razmah vsakršne literarne produkcije potrebni izredni novi impulzi.

Slovenec, ki se je naučil brati nemški, italijanski ali latinski tekst, je bil resda usposobljen tudi za čitanje slovenske knjige. Toda branja se je učil v šoli tudi za one jezike, ki so se v šoli sploh upoštevali, le neznamenit odstotek prebivalstva. Osnovne šole (v Notranji Avstriji nemške, na zapadu tudi italijanske) je imelo tu komaj kakih 70—80 krajev, namreč kakih 15—16 na Kranjskem,¹ Trst² in Gorica³ na Primorskem, morda kakih 20 krajev na slovenskem Koroškem,⁴ kakih 40 na slovenskem Štajerskem,⁵ 3—4 župnije na Prekmurskem.⁶ Vsaj na Kranjskem so imeli skoraj vsi ti kraji šole že v 16. stol.,⁷ poznejše ustanove so bile le nekatere šole na Koroškem in Štajerskem in menda vse na

verschwindt ihr ursprünglicher Charakter, so daß man unter den Habsburgern die alten Slaven an den Krainern fast ganz verkennt. In dieser Epoche verbergen sich ihre rühmlichen Taten unter die Deutschen... Wenn je ein eingebohrner Krainer in Staatssachen im Felde, oder in Kunstsachen was sonderliches that, so mußte er kein Krainer, sondern ein Deutscher sein.

¹ Apih, Ust. nar. šole, LMS 1894, 270; prim. o osnovnih šolah na Kr. za dobo okoli 1750 tudi: Marn XXII, 37 (Cirknica, Lož); LZ 1885, 472 (Komenda, Kamnik); Vrhovec, Novo mesto 236; MMK 1893, 133 (Ljubljana); Lapajne, Krško; MMK 1897, 74 (Višnja gora); IMK 1903, 45 (Kranj); IMK 1904, 71 (Tuhinj); Carniola VI, 1915, 1 sl. (Ljubljana).

² Helfert, Volksschule I, 66.

³ LMS 1894, 269; 1895, 146. ⁴ LMS 1895, 193—96.

⁵ Lapajne, Pol. in kult. zgod. štaj. Slovencev, 243—57; LMS 1894, 257—59; Schmut Joh., Erstes Eingreifen des Staates zur Hebung des niederen Schulwesens in Steiermark u. Maria Theresia (1751), Beiträge zur österr. Erziehungs- und Schulgesch., Bd. 11 (1909); Kovačič, Štaj. 299—300; o bojazni cerkvenih krogov radi šol za kmeta glej Meyer, Gesch. Österr. II², 562 (prim. niže 103).

⁶ Kovačič, Štaj. 300—301.

⁷ Prim. Dimitz III, 182.

Prekmurskem. Ustroj osnovnega šolstva, ki je bilo še vedno cerkvena institucija, za katero se je brigala le semtertje tudi kaka mestna ali trška občina, je predstavljal oni primitivni štadij, kakor že v 15. ali 16. stol.: začetnica, katekizem in lekcionar so bile glavne osnovnošolske knjige, medtem ko so bile slovnice, računice in pesmarice po šolah le malo razširjene ter določene bolj samoukom in privatnemu pouku.¹

Gimnazij s 5 ali 6 razredi je bilo med Slovenci izza protireformacije dovolj in več nego v dobi protestantizma, namreč jezuitske gimnazije v Ljubljani,² Trstu,³ Gorici⁴ in Celovcu⁵ ter frančiškanska gimnazija v Novem mestu⁶ (latinska šola v oskrbi posvetnih duhovnikov v Rušah⁷ je že propadala ter štela 1750 samo še 6 učencev). Jezuitje so imeli v Ljubljani, Trstu, Gorici in Celovcu poleg latinskih šol tudi 2—3letni filozofski kurz z logiko, fiziko, matematiko in metafiziko ter bogoslovski kurz s kazuistiko ali moralno teologijo in kanonskim pravom. Za bogoslovske kandidate sta imeli internate na domačih tleh sicer še le dve škofiji: ljubljanska v Gornjem gradu⁸ in v Ljubljani,⁹ in koperska,¹⁰ vendar so kandidatje iz manjših škofij brez semenišča završevali študije često v tujini, na pr. iz krške in lavantinske škofije v Gradcu¹¹

¹ Strakosch-Grossmann, *Gesch. d. oesterr. Unterrichts*, 127.

² Nečásek, *Gesch. d. Laib. Gymn. II (1596—1773)*, program 1. drž. gimn. v Lj. 1860, 3—6.

³ Sila M., Trst 104.

⁴ Menzel, *Gesch. des k. k. Gymn. zu Görz*, program gor. gimn. 1856, 7—16; Czoernig, Görz 922.

⁵ Lebinger, *Zur Gesch.*, program celovške gimn. 1891/92.

⁶ Vrhovec, Novo mesto 244.

⁷ Orožen I, 387; Kavčič, Ruška gimn. IMK 1896, 74.

⁸ Orožen II, 54; Zschokke, *Die theol. Studien u. Anstalten* 804.

⁹ Jellouschek, *Hist. Miscellen*, MHVK 1854, 31—32; Zschokke 806—10.

¹⁰ Zschokke 791.

¹¹ Zschokke 763.

ali Solnogradu, ker se višji redovi brez regularnih študij menda niso več podeljevali. Toda jezuitske šole, ki so bile v začetku v marsikaterem oziru boljše od protestantskih, so imele še vedno svoj prvotni značaj. Vlada je za gimnazijski študij izza 1735 pač že dala nekaj predpisov, ki so merili predvsem na smotrenejše upoštevande in obravnavanje nemščine,¹ vendar je v glavnem red sam določal zavodom smer ter kazal za uveljavljenje novih in naprednih metod tako malo resne volje, da med šolskimi knjigami za gimnazije še niti nemške čitanke ni bilo. Denacionalizacijska opasnost latinske šole je bila tako za Slovence sicer malce zmanjšana, toda okoliščina, da se domačemu inteligenčnemu naraščaju ni vzbujal v šoli noben zmisel za ceno žive nacionalne literature, je že pomenjala občutno vrzel.

Avstrijska cenzura, ki jo je vlada deloma še prepuščala duhovščini, v prvi vrsti jezuitskim univerzitetnim konsistorijem (ki jih na Slovenskem ni bilo), deloma pa že pritegovala v svoje območje, kakor na pr. pri političnih stvareh sporadično že prej,² sistematično izza 1743,³ pri časopisju izza 1737,³ je spadala med najborniranejše v Evropi⁴ ter tudi med Slovenci občutno ovirala razne činitelje, katerih situacija ni brezpomembna za literarno produkcijo: import tuje produkcije ter razvoj domačega tiskarstva, knjigarstva in časopisja. Začetki posvetne vladne cenzure v Ljubljani niso osvetljeni. Ni izključeno, da se je vsaj 1747, ko

¹ Strakosch-Grassmann 111.

² Prim. Radics, *Gesch. d. deutschen Buchhandels in Krain*, *Archiv f. d. Gesch. d. deutschen Buchh.*, VI, 1881, 87 (konfiskacija polit. dela v Lj. 1710).

³ Meyer Ant., *Wiens Buchdruckergesch.* II, 113—15; Dimitz IV, 190 (odlok iz 1751 o pisanih časopisih).

⁴ Wiesner, *Denkwürdigkeiten d. oesterr. Zensur*, Stuttgart 1847, 86 sl.; Zenker, *Gesch. der Wiener Journalistik v. d. Anf. bis z. J. 1848*, 14, 16, 27/30, 33/5; Salomon, *Gesch. d. Deutschen Zeitungswesens I* (1906), 50, 166/70; Salomon, *A. G. des Ztgsw.* (Göschel 351).

se je ustanovila »reprezentanca« ter se začela eliminirati korporacija stanov,¹ začelo že tudi oblikovati nekaj takega, kakor je bila v Gradcu »knjižnorevizijska komisija«, ki se omenja v univerzitetnih aktih že 1732.² Slovenska literarna produkcija je spadala skoraj v celoti le pod duhovsko cenzuro: aprobacije v imenu škofovem je dajal navadno generalni vikar,³ redovno aprobacijo za dela samostancev pa v imenu provincialovem ali generalovem kak pater ali tudi več avtorjevih sobratov.⁴

Tiskarni sta bili na slovenskem teritoriju 1750 dve: Adama Friderika Reichharda v Ljubljani,⁵ Janeza Friderika Kleinmayrja v Celovcu,⁶ torej le ena več, nego v protestantskih časih 1575—82.⁷ Mnogi iz slovenskih rekatolizatorjev sploh niso kazali take uvidevnosti za važnost tiskarne na domačih tleh kakor protestanti: Hrenov načrt⁸ se je razbil ob oklevanju jezus-

¹ Notizen ü. die admin. Leitung der Provinz Krain, Kärnten. Görz u. Gradiska, MMK 1902, 145.

² Kronos, Univ. Graz 58.

³ Prim. aprob. lekcionarja iz 1672 in 1741.

⁴ Prim. aprobacije knjig Svetokriškega ali Rogerija.

⁵ Prim. v lj. kapiteljskem arhivu popis Ljubljančanov iz 1754 (citiram po prepisu g. Iv. Vrhovnika; gre za h. šte. 267 Dežmanovega zemljevida iz 1827): Raihardische h. — h. H. H. Adam Fridrich Raihard buechdruckher 45 [r. torej ok. 1709, a po šenkl. mrl. matici z dne 14. jan. 1757 ok. 1701], E. Anna Elisabetha 35. [r. torej ok. 1719, por. izven Lj.] S. Antoni principista in 14. [po matriki r. 18. maja 1739] Instructor D. Ignatius Michelitsch Rhetor in 20. G[eselle] Marx Mrack I. in 30. L[ehr]j[ung] Andreas Halitsch I. in 22. D[ienst]mensch Felicitä Weittentrillerin I. 22. Anna Prefszoika I. 14.

⁶ O Kleinmayrjih v Celovcu prim. SBL 459.

⁷ Radics, Archiv VI, 1881, 74 sl.

⁸ Prim. o Hrenovi tiskarni: Radics, Chrön, LMS 1878, III—IV, str. 21 (po aktih v knezoškof. in kapit. arh.); Gruden, Zgodovina 860 (z uporabo novih dokumentov o Hrenovi koresp. z jez. generalom); Turk, Hren, BV VIII, 1928 (separ. 17; opozoritev na nove akte v kapit. arh.).

itov; v dobi škofa Scarlichija so se pridružili k oklevanju jezuitov še pomisleki ljubljanskega magistrata;¹ tiskarna v Trstu, ki jo je baje ustanovil Antonio Turrini,² je propadla. V soseščini so bile pač ves ta čas tiskarne, na pr. v Vidmu, Čedadu, Benetkah, Gradcu, na Dunaju, v Solnogradu, Augsburgu itd.,³ toda do take centralne opore za katoliški slovenski tisk, kakor je bila v 16. stol. za protestantskega tübingenska, se ni mogla povzpeti nobena izmed teh katoliških tiskaren.⁴ Sistematično dopolnjevanje slovenskega katoliškega repertorija je bilo možno šele izza zopetne ustanovitve tiskarne na domačih tleh, a tiskarno je Ljubljana imela

¹ Vrhovec, Tiskarna T. Hrena, IMK 1894, 214.

² Bandelli, *Notizie storiche di Trieste* 1851, 313 (1624); Sila, *Trst* 1882, 91 (1627).

³ Prim. iz literature o tiskarstvu v sosedstvu Slovencev do 1750, ki je dostopna v Lj.: Slovník naučný XIV, 418 sl. (Knih-tiskářství); Bohatta Hans, *Einführung in die Buchkunde*, Wien 1927; — Kretschmayr, *Gesch. v. Venedig II* (1920) 491—2; Joppi V., *L'arte della stampa in Friuli*, *Atti dell'academia di Udine* 1872—1875, II serie, vol. III, 3—25; Suttima L., *I più antichi libri stampati a Cividale del Friuli*, *Memorie storiche cividalesi* I, 1905, 107; Ahn, *Die Druckerpresse Widmanstetter zu Graz*, *Mitt. d. österr. Ver. f. Bibliothekswesen* VIII, 1904, 144 sl.; Meyer Ant., *Wiens Buchdruckergesch.*, 1882; Widmann H., *Der Kampf um die Zaunrith'sche Druckerei 1801—2* (z orisom tiskarstva v Solnogradu), *solnograjski gimn. program* 1900/1901, 3—5; Zapf G. W., *Augsburgs Buchdruckergesch.*, A. 1788—91.

⁴ Prim. s 25 slovenskimi protestant. tiski iz Morhart-Gruppenbachove tiskarne v dobi 1551—95 (Kidrič, *Bibliogr. uvod* št. 1, 2, 3, 4, 5, 6, 8, 9, 11, 21, 51, 53, 54, 55, 62, 63, 65, 68, 73, 77, 78, 79, 93, 94, 95) onih 10 katoliških slovenskih izvenlj. tiskov, ki so jih natisnili 1574—1750 Zaharija Bartsch v Gradcu (1574), Giov. B. Natolini v Vidmu (1607), eden izmed augsburških tiskarjev (1615), Widmannstetter v Gradcu (1672, 1729, 1730), Zaharija Concatti v Benetkah (1691) in še neki beneški tiskar (1730) ter Kleinmayr v Celovcu (1731, 1744).

zopet šele izza 1678,¹ Celovec jo je prvič dobil šele okoli 1692.²

Posle knjigarjev so opravljali še vedno poleg tiskarjev le knjigovezi. Takih knjigovezov je bilo v Ljubljani 1750, ko sta bila mrtva že oba založnika slovenskega lekcionarja iz 1741,³ vsaj v mestu pod šenklaškimi zvonom menda samo dvoje.⁴ Knjigovezi in knjigarji so bili najbrž tudi v Kranju⁵ in pač še kje drugje. Ker ni bilo možnosti za anonsiranje po časopisih, so se morali knjigarji zatekati k drugim sredstvom. Ali so bili v modji tiskani katalogi o zalogi, ni

¹ Radics: Archiv VI, 1881, 82; Schönleben, MMK 1894, 33 (o prihodu Janeza Bapt. Tadeja Mayrja, u. po šenkli. matriki 13. III. 1695 v st. 90 let).

² SBL 459.

³ Ev. inu branja 1741, podpisa posvetila (Jaonnes Bapt. Volusius, Joannes Bapt. Blanck); popis Ljubljančanov iz 1754: Valufsische h. (hiša s št. 163 na Dežmanovi karti, 1770 že last knjigarja Raaba, prim. MMK 1902, 163). — Fr. Anna Valussin W(itwe) Gastgeberin in 55. T(och)t(er) Maria Agnes l. 26, Theresia l. 18, G. Jakob Sobetz l. 28.; mrl. matica pri Sv. Miklavžu pod 5. V. 1743 (u. »Johannes Bapt. Plangk, bibliopega«, star ok. 50 let, in pod 31. III. 1761 (u. »Maria Volusin, vidua«, st. 76 let, medtem ko smrt Janeza K. Volusa ni zabeležena).

⁴ Prim. opis Ljubljančanov iz 1754: In der Löbl. Magistrat h. (hiša s št. 167 ali 168 na Dežmanovi karti iz 1827). — Iw. H. Clemens Straub buechbindter 35, E. Anna Maria in 70. K(ost)g(änger Maria Kappusin l. 10, G. Laurentius Pernbacher l. 23, Johannes Fischer l. 17... Baron Mordaxische h. (h. s št. 258 in 263 na Dežmanovi karti). — H. Antoni Föller, Iw. buechbindter in 43, E. Susanna in 44. Tt. Theresia 8, G. Johann Moringer l. in 24. Lj. Frantz Rosinger l. 17.

⁵ Dež. arhiv v Lj., viced. arhiv., 12. XII. 1706: Marija Terez. Labhart, ki si je lastila v zmislu privilegija z dne 23. IX. 1689 izključno pravico za prodajo »(nemške) kmetiške pratike po cesarskih deželah«, se pritožuje (njen mandatar je bil lj. knjigovez Adam Skube), da so razni meščani v Kranju kmetiško pratiko ponatisnili in prodajali; 12. jan. 1715: Jan. Mih. Labhart, meščan in knjigovez v Augsburgu, se pritožuje (njegov mandatar je zopet Adam Skube), da sta Lenart Mrak in Pavel Tanzman navzlic privilegiju z dne 4. okt. 1712 prodajala prepovedane koledarje.

izpričano, ker se je eruiral doslej le oni katalog, s katerim je opozoril tiskar in knjigar Janez Baptist Mayr 1678 na otvoritev svoje nove knjigarne;¹ kolportaža, zlasti po sejnih, pa je bila po vsej priliki živahna.² V primeri s protestantskim 16. stol.³ se kranjsko knjigarstvo okoli 1750 ni moglo ponašati z nobenim napredkom.

Časopis na slovenskem teritoriju niti v oni primitivni obliki nemških letakov, ki se je gojila že v ljubljanski protestantski tiskarni 16. stol.,⁴ po zaniku Mayrjevega poskusa z »Wochentliche Ordinari-Zeitungen⁵ ni več izhajal. Od avstrijskega nivoja se to ni odražalo. Ves nemško-avstrijski teritorij je imel namreč le edini uradni »Diarium« na Dunaju,⁶ a niti enega »moraličnega tednika«, ali kakega sličnega organa za beletrijo ali znanstvo. Toda v primeru z razvojem publicistike izza 16. stol. na evropskem zapadu in severu⁷ je bil ta nedostatek izrazit dokument zaostalosti. Da je potreba po časopisju tudi na Kranjskem in

¹ Erberg, Versuch iz 1825, 82—84 (Klunova objava v MHK 1852, 68): opis primerka v dolski biblioteki, z navedbo skupin, ne del; Radics, Archiv VI, 1881, 83: poročilo o prodaji primerka v inozemstvo, brez navedbe novega hranilišča.

² Prim. Dimitz IV, 190 (o kolportaži pisanih časopisov); »Starine železnih in salajskih Slovenov« iz 1. pol. 19. stol., ČZN XI, 1914, 118 (vir ali kombinacija?): Krajnszki kramarje szo po hisaj ponūjali za malo cejno Trubera i Dalmatina szlov. knige.

³ Radics, Archiv VI, 1881, 73—81.

⁴ Prim. Ahn, Joh. Mannels deutsche Druckwerke, MMK XIX, 1906, 19, 20, 22, 23.

⁵ Prim. Dimitz, Zeitungswesen in Krain, MHK 1859, 71; primerek iz 1708 v Dež. muz.

⁶ Meyer, Wiens Buchdruckergesch. II, 111; Nagl-Zeidler, Deutsch-österr. Literaturgesch. III, 852; Zenker 144.

⁷ Prim. v Lj.: Meyr Ant., Wiens Buchdruckergesch. II, 111; Slovnik naučný V (1892), 869—76 (časopis); Widmann, progr. solnograške gimn. 1900—1901, 4 (1677); Salomon I—II; Bohatta, Einführungen 267 sl.; Schottenhoher, Flugbl. u. Zeitung, 1922; Göschen 351.

Primorskem eksistirala, pričajo poročila o »pisanih časopisih« (Zeitungen), ki so vkljub prepovedi iz 1740¹ in na jezo oblasti širili tudi po slovenskem jugu »ne-utemeljene, krive in izmišljene vesti« ter se od tukaj »vtihotapljali tudi v inozemstvo«.²

Učene družbe³ so bile sicer med Slovenci uspeh protireformacijske dobe, a ravno oni izmed njih, ki je mogla dobiti za besedno umetnost največji pomen, ni bil usojen obstanek. Od ustanovitve »academiae operosorum« v Ljubljani je bilo sicer preteklo že celih 57 let, toda družba že nekaj desetletij ni več delovala,⁴ in sicer, kakor se zdi, res radi tega ne, ker so jo proglasili »zavidljivci« (jezuiti, izmed katerih ni bilo nobena med člani?), »za nevarno veri«.⁵

Biblioteke so bile v mnogo slabšem stanju, nego bi morale biti, če bi se bila sistematično posnemala skrb, s katero so množili kranjski stanovi v 16. stol. svojo protestantsko biblioteko.⁶

Bogata Valvasorjeva zbirka knjig je bila v nadškofijski biblioteki v Zagrebu,⁷ kamor jo je dirigiral Valvasor sam najbrž kot dar,⁸ bodisi radi tega, ker

¹ Wiesner, Denkwürdigk. 163.

² Dimitz IV, 190 (kurenda deželnokn. oblasti za Kranjsko, Goriško in Gradiško ter Reko z dne 23. okt. 1751 proti širjenju takih pisanih časopisov).

³ Steska, Academia Operosorum, IMK X, 1900, 38, 80, 81, 83; Zigon, Fr. Preš., Pripombe 4—5.

⁴ Hermann Ben. Fr., Reisen II, 1781, 21: ist vor ungefähr 60 Jahren erloschen.

⁵ De Luca Ign. (član poznejše A. O., ki je imel nalogo, napisati njeno zgodovino, prim. Linhart: Notizie del mondo Nr. 54 iz 1781), Geogr. Handb. II, 1790, 131.

⁶ Dimitz III, 321.

⁷ Radics, Valv., Graz 1865, 25—34. Stelè, Valvasorjev krog in njegovo grafično delo, GMS IX, 1928, 31.

⁸ Vrhovnik, Kako je prišla Valvasorjeva knjižnica v Zagreb, GMS IX, 1928, 108—10 (pismo Valv. sina br. Alojzija iz Karlovca zagreb. nadškofu 19. avg. 1703).

so stanovi kranjski oklevali, da bi jo nabavili za osnovo javni knjižnici,¹ bodisi iz opozicije proti Thalnitscherjem.

Biblioteka ljubljanskih o p e r o z o v, ki je v zmislu ustanovne listine z dne 30. maja 1701² še veljala za javno knjižnico,³ je bila le za znanstvene interese ustanoviteljev prilično založena, a se ni sistematično dopolnjevala, značaj javnosti pa s prehodom v posest semenišča (alumnatska biblioteka) faktično izgubila. Biblioteka ljubljanskih j e z u i t o v, ki so imeli koj od doselitve (1596) priliko se okoriščati z biblioteko kranjskih stanov,⁴ drugimi konfisciranimi knjigami⁵ ter posebnimi biblioteškimi volili,⁶ je veljala sicer nekaterim za »precej bogato«.⁷ Toda vse kaže, da se ni odlikovala niti po obsegu, niti po ureditvi in čuvanju,⁸ in da ji

¹ Prim. Erberg, Versuch iz 1825, str. 268 (poročilo je v zvezi z napačno informacijo, da gre za prodajo zagrebškim jezuitom; v arhivu dež. stanov akcija ni izpričana).

² Steska, IMK 1900, 78.

³ Granelli, Topographia Germaniae Austriacae, Wien 1759, 167.

⁴ Hist. annua 1604, 1616, 1617; prim. Dimitz III, 364; isti, Beiträge z. Reformationsgesch. in Krain, JGGPÖ, 1885, 113, 117; Ahn, Seltenheiten d. Truber-Lit. 47; Koblar, Iz letopisov lj. jez., Izobraž. knjiž. III, Kranj 1915, 36, 38, 39; — Radics (na osnovi napačnih sklepov stanovskega arhivarja Alojša Kappusa von Pichelstein iz 1784, da bi se bila stanovska biblioteka 1616 izročila Hrenu za Gornji grad), Studienbibl. in Laibach, Österr. Wochenschrift 1864, III, B.; isti, Archiv VI, 1881, 82; Stefan, Gesch. der Entst. u. Verw. der k. k. Studienbibl. in Laibach, MMK XX, 1907, 14, 43.

⁵ Hist. annua 1609, 1614, 1625, 1642, 1648, 1663, 1670; prim. Ahn, Seltenheiten 77.

⁶ Hist. annua 1662; Koblar, Iz Letop. 46; Steska, IMK 1900, 77 (1700 volilo 1000 gl.); Koblar, Dobrotniki nekd. lj. jezuitskega kolegija, IMK 1900, 102 (1746 volilo 2000 gl.).

⁷ Hermann Ben. Fr., Reisen II, 1781, 19: Die Bibliothek der ehemaligen Jesuiten soll ganz ansehnlich gewesen seyn; sie ist aber im J. 1774 durch eine wütende Feuersbrunst beynahe gänzlich in die Asche gelegt worden; prim. Erberg, Versuch (MHK 1852, 29).

⁸ Prim. v Štud. knjiž. v Lj. 2 kataloga jez. knjiž. iz 1775: 1) Specification Deren Büchern, welche zum theil in dem gewesten Collegio zu Laybach in einem Kasten bewahrt gewesen, und zum

sodobni kronisti ravno radi njene povprečnosti niso posvečali take pozornosti, kakor drugim: na pr. Valvasor A u e r s p e r g o v i,¹ Granelli in Pogrietschnig pa semeniški² in frančiškanski.³ Ostale samostanske knjižice, tako v Ljubljani,⁴ kakor izven Ljubljane,⁵ so pač imele po večini vsaka kako odlično starino, a bile povsem enostranske in razmeroma ne bogate.⁶ Biblioteka ljubljanskih škofov v Gornjem gradu, kjer so morda tudi bili kaki ostanki protestantske stanovske biblioteke,⁷ se je baje »tako redko rabila, da je bila brez kataloga, a čuvala se tako malomarno, da je bila izročena raznašanju.«⁸ Iz privatnih je biblioteka v ljubljanskem knežjem dvorcu A u e r s p e r g o v bila sicer za svojo dobo bogata in smotrena (3257 del v 6000—7000 zv.), a izza 1673 brez dopolnje-

Thail durch Studentes nach zusammengetragen worden« s 605 št. z dne 1. maja 1775 in z dodatkom »Specification Deren Büchern welche nach der letzten Publikation eingegangen seynd« (št. 606—637); 2) Specification Deren bey der gewesten Feuerbrunst (1774) in dem Laybach Collegio geretteten Bücher«; popravi reprodukcijo pri Stefanu, MMK 1907, 5.

¹ Valv. XI, 671.

² Granelli, *Topographia Germaniae Austriacae*, Wien 1759, 167 (Pogrietschnig, *Compendiaria metropolis Carnioliae descriptis*, točka XII): *Complectitur hoc etiam elegantem Bibliothecam quae publicis patet usibus.*

³ Granelli 167 (Pogrietschnig točka XIII): *celebri bibliotheca.*

⁴ Prim. v štud. knjiž. popise bibliotek pri lj. avguštincih in diskalceatih iz 1789—90.

⁵ Prim. v štud. knjiž. popise knjižnic v Stični, Kostanjevici, Bistri in Devinu iz 1789—90.

⁶ Prim. po Stefanu, MMK 1907, 20—21, da je imela biblioteka ljubljanskih avguštincev kot najbogatejša iz ukinjenih bibliotek le 2800 del in 3190 zv., a 6 ukinjenih bibl. skupaj le 10734 del in 13.619 zvezkov.

⁷ Prim. spredaj str. 61 op. 4.

⁸ Ljubljanski okrožni urad (= Anton Linhart, prim. ZMS XIV, 1912, 61, 62, 63, 66, 75) notranjeavstr. guberniju 24. maja 1784, Stefan, MMK 1907, 12—13.

vanj.¹ Razmeroma bogate, moderne biblioteke so imeli v Ljubljani trije odličniki: Janez Jakob Schilling,² domačin (r. 1664), kanonik in kranjski župnik,³ stanujoč v Ljubljani,⁴ kjer se je nahajala tudi njegova biblioteka; Karl pl. Peer,⁵ izza 1741⁶ canonicus ad baculum, izza 1742 mestni župnik⁷ in od 1744 generalni vikar,⁸ pač Kranjec (r. ok. 1693 ali 1698⁹), član mlade plemiške

¹ Radics, Die Fürst Karlos Auersperg'sche Hausbibl. in Laisbach, Österr. Wochenschrift 1863, 625 sl.; prim. tudi Stefan, MMK 1907, 11.

² O Schillingovi bibl., od katere so le neznatni fragmenti v študijski, prim. Vrhovec, Zgodovina šentpet. fare, ZMS 1903, 85 (cenitev po Schillingovi smrti z dne 16. jul. 1754 na 689 gl. 26 kr.); Vrhovnik, Valentin Mencinger, cenilec slik, GMS IV—VI, 1924—1925, A, 61 (o bibl. s 518 deli po ohranjenem zapušč. inventarju iz 1754 in njeni usodi radi ukaza vlade z dne 16. jul. 1800, da se proda); v Štud. knjiž. v Lj. »Verzeichnis der zum Schillingischen Curatstiftungs-Vermögen gehörigen Bücher I (enthält Bücher, die man der hierortigen Lycealbibliothek um beigefügte Schätzung [= 8 gl. 49 kr.] abzulösen anträgt), II (enthält diejenigen Werke, die man versteigerungsweise hintanzugeben anträgt [= 50 gl. 25 kr.]«.

³ Vrhovec, ZMS V, 1903, 61, 64.

⁴ Vrhovnik, GMS IV—VI, 1924—1925, 55 (iz popisa Ljubljančanov 1754).

⁵ Prim. v Štud. knjiž. seznam pridobitve 1022 del s 2019 zv. iz biblioteke kanonika Peera, u. 7. maja 1776.

⁶ Vrhovnik, Sv. Florijan (rokopis; po Prot. Offic. Episc. Lab. vol. 58, 547, 549); prim. tudi Orožen II, 48.

⁷ Vrhovnik, o. c. (po računih).

⁸ Popis Ljubljančanov iz 1754: In Domo Rdismi D. Vicarij Generalis etc. [hiša s št. 298 na Dežmanovem zemljevidu]: — Illmus et Rdismus D. Carolus Peer, Vic. glis Canon. etc: 56 [r. torej ok. 1698?], Notarius et R. D. Johannes Kraftkoviz 32. Sq. Joannes Krefs 28, studiosus Jacobus Grosdeij 19, Köchin 41, m. 41; Innerösterr. Instanzkalender za 1754: Karl Peer [brez: von] SS. theol. Dr., prototypotarius apostolicus, Stadtpfarrer, Vikar; mrliška matica pri Šenkavžu: 7. maji 1776 Carolus Nobilis de Peer, Can. ad Baculum, vicarius generalis, parochus civ., sacerdos jubilatus, omni excel. maior, civitas 208 [= 298 Dežm. zemljevida], 83 an. (r. ok. 1693?).

⁹ Glej v prejšnji opombi.

rodbine,¹ po poreklu menda kočevske,² najbrž bližnji sorodnik³ ljubljanskemu županu⁴ in raznim drugim plemičem s tem imenom v Ljubljani,⁵ a daljni sorodnik⁶ menda tudi baronom Flödnigom;⁷ in končno baron Franc Henrik Raigersfeld iz mlade uradniško-plemiške rodbine bivših slovenskih Rakovcev. »Obiteljsko biblioteko« Raigersfeldov sta nabrala: Sebastijan Rakovec, znaeniti matematik⁸ in knjigovodja kranjskih stanov, ki je z diplomo z dne 15. dec. 1689 dobil⁹ plemstvo ter se pisal prvotno »Rakhoviz a Rakhersfeld« ali

¹ Prim. v Dež. muzeju grbno pismo za Krištofa Peera z dne 12. jun. 1634 in plem. diplomo za kranjskega generalnega davkarja Janža Peera in njegovega brata Andreja z dne 20. okt. 1665; prim. tudi Koblar, IMK 1900, 215; Schiviz, Krain 86, 20, 22, 23, 25, 26, 27, 151, 154, 179, 185, 290, 50, 320, 62, 65, 188, 69, 160.

² Prim. MMK 1890, 149, 150, 154, 156, 157, 158, 159 (ime Peer v kočevskem urbarju iz 1574); plem. dipl. z dne 20. okt. 1665 (oče Janža in Andreja Peera »hat dem Aufschlagamte in Gottsche lange Jahre gedient«); Schiviz, Krain 290 (mrl. koč. matica iz 1709 in 1862).

³ Prim. op. 1 (potomstvo Andreja?).

⁴ Popis Ljubljančanov iz 1754: Perische h. [= hiša s št. 13 na Dežman. zemljevidu] H. Mathaeus Frantz v. Peer Purgermeister 48. E. Constantia 44, ; prim. tudi Hitzinger, Die Reihenf. der Stadtrichter und Bürgerm. von Laibach, MHK 1865, 120; Schiviz, Krain 69, 160, 199.

⁵ Prim. op. 1 (potomstvo Janža).

⁶ Popis Ljubljančanov iz 1754; Schiviz, Krain 196, 198, 202.

⁷ Prim. s plem. diplomo za Janža in Andreja Peera iz 1665 (spredaj op. 1) plemiško matriko v Dež. arhivu sub »Pernburg nun Freyherren von Flödnig« (generalni davkar Janž pl. Pernburg, posestnik Smednika, 3. jan. 1679 sprejet med deželane); VI. Levec, Schloß u. Herrschaft Flödnig in Oberkrain, MMK 1896, 184 (5. sept. 1698 sta postala Janževa sinova Janž Adam Peer pl. Pernburg [dež. svetnik] in Franc Anton [jezuit] barona ter dobila dovoljenje za ime »Freiherren von Flödnig«).

⁸ Steska, Dolničarjeva »Bibliotheca labacensis publ.«, IMK 1900, 164.

⁹ V Dež. muzeju v Lj. prepis diplome.

»Ragersfeld«,¹ pozneje »von Raigersfeld zum Adlershofen«,² 18. marca 1701 postal kranjski deželan,³ 1712 do 1719 bil gospodar Jami⁴ ter ob smrti (u. je 15. jan. 1732⁵) po vsej priliki imel že tudi precej knjig; in pa Franc Henrik (r. Sebastijanu 6. jul. 1697), ki je bil deželni svetnik na Kranjskem, veljal za prvovrstnega finančnega strokovnjaka, izredno mnogo uradno posloval⁶ in obenem nadaljeval očetovo zbiranje knjig.⁷ Inventar manjših privatnih bibliotek po gradovih,⁸ fa

¹ Koblar, Ljubljanci 17. stol., IMK 1900, 200 (kot oče izprisan v lj. matrikah 10. VI. 1691, 25. V. 1692, 28. IV. 1695, 7. VII. 1697).

² Rutar, Schloß u. Herrschaft Luegg, MMK 1895, 97 (pogodba z dne 6. jul. 1711); prim. IMK 1900, 73.

³ Schiviz, Krain 499.

⁴ Rutar, MMK 1895, 97—99.

⁵ Dež. muzej v Lj. Raigersfeldiana XXXI.

⁶ V Dež. muzeju Dežmanovo poročilo iz 1880 o nakupu Erbergovih arhivalij in avtobiografija Franca Henrika R. (Raigersfeldiana XXX), u. 31. marca 1761 (Raigersfeldiana XXXI).

⁷ O obiteljski biblioteki baronov Raigersfeldov prim.: Stefan, MMK 1907, 5: Der landeshauptm. Rath Freiherr von Raigersfeld [= Mihael Janez Gotlib R., sin Franca Henrika, r. 29. sept. 1744, prim. v Dež. muz. Raigersfeldiana XXXI, u. v Ljubljani 1783, prim. Schiviz, Krain 206] vermehrte diese Lyzeal-, ehem. Jesuitenbibliothek [= 637 del, gl. spredaj str. 61] noch im Jahre 1774 mit seiner Familienbüchersammlung. Der erste Bibliothekar Wilde führt in seinem im Juli 1790 beendeten »Verzeichnis der Laib. akad. Büchersammlung« [danes izgubljeno] 962 Werke mit 1377 Bänden [962—637 iz jezuitske = 125 za Raigersfeldsko]; v Dež. muz. med Erbergiani seznam zemljevidov z dne 17. avg. 1800 iz bibl. ljubljanskega pom. škofa barona Karla Borgia [sina Franca Henrika, r. 16. nov. 1736, prim. v Dež. muz. Raigersf. XXXI, u. v Lj. 16. jul. 1800, prim. Pokorn, Šem. 1788, 7]; v Dež. muzeju, Raigersf. XXXII katalog bibl. s 403 št. iz ostaline barona Maksimilijana R. [sin Franca Henrika, r. 9. okt. 1733, prim. Dež. muz. Raigersf. XXXI, u. v Lj. 4. jan. 1802 kot major in menda kot zadnji predstavnik rodu, prim. Schiviz, Krain 209].

⁸ Prim. Črnologar, Aus der Bibliothek von Weissenstein. MMK 1902, 173; 1903, 127; Kidrič, SBL 160, 161, 163, 164, 165 (o bibl. Erbergov v Dolu).

rovžih¹ ali meščanskih hišah je po vsej priliki le redko segal preko saturiranja najnujnejših poklicnih potreb.

Kaka usmerjenost za zbiranje in čuvanje spomenikov domače literarne aktivnosti se ne odraža okoli 1750 niti v eni iz navedenih knjižnic, še manj kako iskanje po kažipotih slovanske orientacije.

Proti podmeni, da bi bili imeli ljubljanski jezuiti v svoji biblioteki okoli 1750 deponiran po en izvod vsakega konfisciranega protestantskega slovenskega dela² ali da bi bili ljubljanski škofje čuvali v Gornjem gradu »skoraj sama ‚unica‘, spise reformatorjev Truberja, Dalmatina, Bohoriča in posvetnih kranjskih pisateljev 16. stol.«,³ govorijo odločno tehtni razlogi. Če bi bila kaka večja taka zbirka res kje obstajala, bi bilo naravnost nerazumljivo, zakaj je ne bi bil rabil nobeden iz katoliških sodobnih domačih zgodovinarjev, ki so do 1750 pisali o protestantski slovenski produkciji. Iz dolge serije slovenskih protestantskih tiskov so bili v Valvasorju opisani po avtopsiji le biblija, Bohoričeva slovnica in postila iz 1595,⁴ medtem ko so mu

¹ Prim. Kidrič, SBL 217 (o Glavarjevi bibl. v Komendi).

² K domnevam o čuvanju slovenskih protestantih v lj. jezuitski biblioteki do 1774 prim. Kopitar, Gramm. XLI—XLII: Der ständische Büchervorrath auf dem Landhause ward den eben eingeführten Jesuiten überlassen; was diese nicht auf der Stelle den Flammen opferten, ging 1774 bey der großen Feuersbrunst ... im Rauch auf (slično Grafenauer, Kratka² 79); Erberg, Vers. 1825, 268: Aus den ersten Zeiten der Crainischen Literatur kamen die meisten Bücher dahin, die nicht vertilgt oder verbrannt wurden... Mit dem Gebäude ist Alles verbannt; Steska, IMK 1900, 77: Lepo knjižnico so imeli jezuiti, kjer so bile s škofovim dovoljenjem shranjene tudi protestantovske slovenske knjige, ki jih je zasegel vicedom Filip Kobencel in jih l. 1604, izročil jezuitom. Nekaj jih je pa dobil tudi ljubljanski župan Josip Tschauler... Žal, da je l. 1774. požar upepelil z jezuitskim kolegijem tudi vso knjižnico.

³ Radisc, Österr. Wochenschrift 1864, III, 684; Stefan, MMK 1907, 43.

⁴ Valv. VI, 346—50; VII, 434—35.

bili Trubarjevi katekizmi, konfesija, formula concordiae, novi testament in psalter znani le iz aktov.¹ Gregor Thalnitscher je videl še manj slovenskih protestantik: v tiskani njegovi publikaciji poznanje kakih slovenskih protestantik sploh ni izpričano,² v slovstveni in kulturni zgodovini iz 1715—19, ki je ostala v rokopisu, sloni tudi znanje slovnice Adama Bohoriča, edinega protestantskega pisatelja, ki se tu omenja,³ morda na Valvasorju. A če bi bilo Valvasorju, ki je vendar mogel rabiti rokopisne jezuitske letopise, ali Thalnitscherju iz kakršnega koli vzroka onemogočeno dobiti tako zbirko jezuitske biblioteke v evidenco, bi jo bil moral poznati in rabiti oni ljubljanski jezuit, ki je s pomočjo ljubljanskega jezuitskega arhiva sestavljal 1733—40 svoj »Liber archivij collegii labacensis«, v katerem je napisal tudi biografijo Primoža Trubarja.⁴ In vendar tudi ta ljubljanski jezuit ne le, da kake take zbirke v domači biblioteki ne omenja, ampak tudi o Trubarjanih sploh ni vedel povedati več, nego to, kar je našel v Valvasorju. Odločni migljaji, da take zbirke pri jezuitih ni bilo.

Zdi se torej, da se v oni Valvasorjevi seriji, ki sloni na avtopsiji, precej točno odraža faktično stanje slovenskoprotestantovskega inventarja domačih bibliotek v 2. pol. 17. stol. A tudi okoli 1750 je imelo po vsej priliki 8 domačih bibliotek, ki so obstajale že v Val-

¹ Prim. Valvasorjev »Verzeichniss aller derer Scribenten, So in diesem Werck angeführet worden, darunter auch auf Begehren etliche, so aus Andren nur angezogen, mit begriffen seynd«, ki omenja poleg Bohoriča, Dalmatina in Felicijana Trubarja (= postila 1595) tudi »Formulam Concordiae« in »Primi Truberi Novi Testament suetiga pissma«, (I), z okolščino, da se stavi pri Valvasorju Trubarjev novi test. z raznimi drugimi knjigami vred v dobo »okoli 1553« (VI, 346).

² Prim. Thalnitscher de Thalberg Gregor, Epitome chronologica 1714, pod l. 1550, 1554, 1575, 1578, 1603, 1614.

³ Thalnitscher, Bibliotheca Lab. publica (obj. Steska, IMK 1900).

⁴ Kidrič, Nepriobč. biogr. Primoža Trubarja, IMK 1909, 24—31.

vasorjevih časih ter se po požaru 28. jun. 1774 strnile v licejski knjižnici:¹ namreč jezuitska, Peerova, avguštinska, diskalceatska, bistrska, kostanjeviška, stiška, devinska in gornjegrajska, samo 4 slovenska protestantika² v 9—10 primerkih. V vseh večjih knjižnicah slovenskega teritorija skupaj je bilo okoli 1750 v najboljšem slučaju le 7 slovenskoprotestantskih del v 13—19 primerkih, namreč: Trubarjev psalter iz 1566,³ Dalmatinov Jezus Sirah iz 1575,⁴ Dalmatinova biblija iz 1584,⁵ Bohoričeva slovnica iz 1584,⁶ Trubarjeva postila iz

¹ Stefan, MMK 1900, 20, 21, 43.

² Prim. o slovensko-protest. inventarju v lic. za dobo po združitvi bibliotek in pred pridobitvijo Zoisove in Kopitarjeve zbirke: 1. Verzeichnis der in der öffentlichen Bibliothek des Kais. königl. Lyzäums su Laibach vorhandenen Duplikate, welche durch öffentliche Versteigerung, die den 1. Tag des Monats Mai 1794 im Lycealgeb. den Anfang nehmen, str. 6 (Biblia za 9 fl.), str. 17 (postila iz 1595 [napačno: 1591] za 3 gl.); 2. Wildejev »Catalogus« lic. knjižnice iz 1800—1803, I, 8 (2 prim. Dalmatinove biblije), I, 55 (postila iz 1595), I, 111 (Škrinjarić, De agno paschali), V, 23 (Bohoričeva slovnica).

³ Semeniška v Lj.

⁴ Diskalceatska v Lj., prim. Kidrič, Bibl. uvod št. 66, str. 137.

⁵ Avgušt. v Lj. (v štud. knjiž. v Lj. Katalog in signatura 9891 II Cb z ekslibrisom lj. avgušt.); Peerova v Lj. (katalog: 2 dela cenjena na 4 gl.; primerek najbrž istoveten s prodanim iz »Verz.« 1794); servitska v Devinu (katalog; morda = sign. 10051 II Cb v štud. knjiž.); semeniška v Lj., Auerspergova v Lj.; kapuc. v Krškem; frančišk. v Brežicah; Erbergova v Dolu? (SBL 164); frančišk. v Kamniku? (prim. v štud. knjiž. v Lj. sign. 10052 II Cb2 s prvotnim ekslibrisom: Georg Rain zu Stermoll, poznejšim: Conventus Camnicensis); boštanjška? (prim. Črnologar, Aus d. Bibl. von Weißenstein, MMK 1903, 41); o eventualnem primerku lj. diskalceatov prim. Vodnik — Dobrovškemu 28. jan. 1808, Slavia IV, 125.

⁶ Primerek v tud. knjiž. v Lj. pod signaturo 21180 z ekslibrisom in opazkami samostana v Bistri; o eventualnosti primerka v biblioteki lj. diskalceatov prim. Vodnik — Dobrovškemu 28. jan. 1808, Slavia IV, 125.

1595,¹ morda Megiserjev Dictionarium iz 1592² in pa Megiserjev Thesaurus polyglottus iz 1603.³ Značilno je, da v tej seriji ni niti enega srbohrvaškega protestantskega teksta, in da se nahajajo v njej le 3 kategorije slovenskih tekstov: teksti protestantske provenijence, za čitanje katerih so katoliki mogli dobiti dovoljenje;⁴ tekst, po čigar protestantskem reprezentantu so katoliški slovenski duhovniki že izza 16. stol. radi segali,⁵ ker jim je bil nujno potreben, a do konca 17. stol. le v protestantski opremi dostopen; filološka pomagala, o katerih se je avtorjeva protestantska orijentacija lahko prezrla ali zabrisala.

Kar je bilo na teritoriju slovenskih in kajkavskih protestantik mimo navedenih, so bila v rabi katoliških ali skrivnih protestantskih verskih interesentov, ali se valjala med staro šaro.⁶

¹ Avgušćinska v Lj. (prim. v Štud. v Lj. katalog avgušć. in pa primerka pod sign. 10054 in 10055 II Cb2 z ekslibrisom lj. avg.); servitska v Devinu (prim. katalog v Štud. knj. in »Verzeichniss« o prodaji 1794); Erbergova v Dolu (SBL 165).

² O dejstvu, da so uporabljali Megiserjev slovar iz 1592 devinski servit Alasia, novo meški kanonik Kastelic, kapucina Hipolit in krški anonim, diskalceata Vorenc in Pohlin ter celovški jezuitski prireditelji nove izdaje iz 1744 prim. Breznik, Slovarji, RDHV III, 111 sl., vendar prim. tudi Kopitar, Gramm, 435, in Briefw. Dobrovsky-Kopitar 51 (lj. lc. knjiž. te izdaje še tudi 1808 ni imela; primerka 19140 Vc 25 in 19141 Vc 18 sta iz Kopitarjeve biblioteke, primerek 6871 II Ae ima exlibris: Collegii S. Bartholomaei Fiiaci 1697 No 794.

³ Semeniška v Lj.

⁴ SBL 123.

⁵ Gruden, Vizit. poročila Pavla Bizancija, IMK 1907, 63, 133.

⁶ O primerkih slovenskih protestantik, ki so okoli 1750 mimo navedenih najbrž bili na slovenskem teritoriju, a izven večjih bibliotek, prim. Kidrič, Bibliografski uvod št. 51, str. 81 (psalter iz 1566); št. 56, str. 93 (Kreljeva postila I iz 1567); morda št. 65 str. 129 (Trub. kat. iz 1575); št. 69, str. 153 (Juričičeva postila iz 1578); št. 70, str. 159 (Vramčeva kronika iz 1578); št. 71, str.

Medtem ko tiči glavni vzrok za slabo čuvanje slovenskih protestantik nedvomno v protireformatorski vnemi, ki je zbirala protestantske knjige v prvi vrsti z namenom, da jih vniči,¹ se da odsotnost starejših katoliških slovenskih knjig pojasniti le z veliko nebrižnostjo in neinteresiranostjo. Pachernecker in Alasia nitj v evidenci nista bila, čeravno je prvi umrl v Kostanjevici,² drugi živel več let v kranjskem političnem območju.³ Lekcionar iz 1612 sta imeli morda 2 naših bibliotek,⁴ katekizem⁵ iz 1615 menda Valvasorjeva.⁶ Tudi primerki iz mlajše serije so v naših bibliotekah redki,⁷ a o kakem sistematičnem zbiranju slovenskih nabožnih knjig tudi v samostanskih in škofijskih knjižnicah ni sledu.

161 (Dalmatinov pentatevh; dodaj opazke v Ms 368 štud. knjiž. v Lj.); morda št. 78, str. 175—76 (Trub. novi test. iz 1582, toda gl. tudi Kop., Gramm. 388, 434); št. 81, str. 114 (več primerkov Dalm. biblije iz 1584; prim. tudi: SBL 123; Žunkovič, Die Gesch. d. sloven. Lutherbibel a. d. J. 1584, Börsenblatt f. d. d. Buchh. 18. sept. 1928 [poročilo o 3 popolnih primerkih je netočno, ker je popolnih primerkov samo na Slovenskem več] in v zvezi s tem anonso W. Heinza v Mariboru v Börsenblattu 24. sept. 1928; primerek štud. knjiž. v Lj. s sign. 10052 II C b [eksklibris Maxim. Raspa 1702]; novoreuirane primerke iz rodbinske posesti bivših slovenskih koroških protestantov [spomladi 1928 je imel Pavel Pauličke iz Sevč-Seltschach svoj primerek deponiran na sodišču v Beljaku, a Jakob Hofer, ki se je iz Latschacha preselil v št. Andraž, svojega pri pastorju Heinzelmannu v Beljaku]); št. 82, str. 193 (Dalm. pesmarica iz 1584); št. 83, str. 200 (Bohor. slovnica); št. 84, str. 309 (Dalm. molitvenik iz 1584); št. 93, str. 218 (molitvenik iz 1595).

¹ Hist. annua 1604, 1609, 1614, 1616, 1617, 1625, 1642, 1648, 1663, 1670; Ahn, Seltenheiten 47; Kolblar, Iz letopisov.

² Milkowicz, Klöster in Krain 107; Dolenc, LZ 1924, 51.

³ LZ 1924, 102 sl.

⁴ Biblioteka Erbergovih in frančiškanska v Lj., prim. ČJKZ III, 114.

⁵ ČJKZ III, 82, 106—7; prim. tudi Japelj, Kat. 1779.

⁶ Valv. I, str. LII (Tschandik).

⁷ Prim. o Schillingovi bibl. GMS IV—VI, A, 61.

Več zmisla je bilo za čuvanje posvetnih karniolik v nemškem, latinskem in laškem jeziku; plešmiškimi knjižnicam gre v tem oziru prednost pred samostanskimi.

Pismenstvo slovenskega teritorija je kazalo po preteku 150 let izza zatona protestantskih organizacij le semtertje viden napredek, a često tudi opazljiv nazadek.

Za osvetljava onih momentov slovenske nacionalne znanosti, ki bi bili mogli tvoriti nadaljevanje v oblikovanju aparata za vzbujanje slovenske in slovanske orientacije vsaj v nepolitičnem zmislu etnografskega edinstva, kulturne zajednice in medsebojnih informacij, kakor se je začela v zvezi s protestantskim repertorijem, je bilo zbranega pač mnogo novega gradiva. Toda večina novih prispevkov je bila v latinskih in nemških delih neslovenskih domačih avtorjev, ki sicer Slovencev niso sovražili, a bili brez sodelovanja zavesti o skupnosti s slovenskim ljudstvom, bodisi, da je njihovo delo merilo na mašenje vrzeli v okviru cerkvenih potreb, bodisi, da je bilo odraz učenjaške erudicije in znanstvenih interesov ali imelo pečat pokrajinskega patriotizma, ki Slovencev ni izključal, a še manj dovoljeval kakršnokoli borbena akcijo za izpremembo jezikovnokulturne prakse na škodo nemških privilegijev.

Alasia (1607) je pač opozarjal na posebno slovansko pismo (33 črk kaže, da je mislil glagolico), menil, da je »slovanski jezik, ki se govori od jadranskega do severnega morja, zelo razširjen« ter štel med Slovane ne le Bolgare, Bošnjake, Hrvate, Čehe, Moravce, Poljake, Rutence in Ruse, ampak tudi Vlahe, Moldavce, Ogre in Litavce, toda to so bile suhe informacije cerkvenega služabnika, ki je bil in se imel za Italijana in pisal za svoje rojake.¹

¹ Alasia, Voc., predg. (prim. Oblak, LMS 1891, 87; Kidrič, LZ 1924, 107).

V kranjski historiografiji se je odražala doba »dremajoče eksistence narodov«, ko so tudi kulturni in državni narodi zavestno narodno voljo izpričavali le v posebnih svetlih momentih, a izraz za »narod«, ki je semtertje že imel odličnejši pomen od izraza za »ljudstvo«, rabili ne le za rodovne in jezikovne enote, ampak tudi za celoto državnih ali deželnih pripadnikov brez ozira na jezik.¹

Schönleben (1681) in Valvasor (1689), ki sta se mnogo čitala, sta prinašala obenem z informacijami o Slovanih tudi misli, ki niso pomenjale le afirmacije tendenc v smeri pokrajinskega separatizma, ampak bile obenem silno pripravne, da ohranjajo slovenske intelektualce nemški jezikovnokulturni sferi. Za učinek ne pomenja mnogo, da pri oblikovanju omenjene miselnosti kaka animoznost avtorjev proti Slovincem ni sodelovala, a provenijenca le v neznatni meri (Schönleben je bil rojen v Ljubljani in slovenski pisatelj, a sin nemškega priseljenca z Wirtemberškega² ter se je štel gotovo za Nemca; za Nemca se je štel kljub znanju slovenščine tudi Valvasor,³ čigar italijanski predniki⁴ so se na Kranjkem že davno ponemčili; ker pa sta bila oba Kranjca, sta mogla oba ravno v smislu svojih kriterijev o naciji tudi Slovence šteti za »naš narod«,⁵ slovenski jezik za »naš jezik«).⁶

O spojitvi dveh jezikovnih skupin na Koroškem, namreč Slovencev in Nemcev, v »eno ljudstvo«, sta

¹ Meinecke, *Weltbürgert. u. Nationalstaat* 1—22.

² Radics, *Schönl. MMK* 1894, 5—8.

³ Valv. V, 194; *Wie man in unserer Teutscher Sprach solches erkennen kann*; V, 195: *In unsrem Teutschen hat es diesen Verstand*; itd.

⁴ Radisc, *Valv.* 1910, 3—11.

⁵ Schönl., *Carn. I*, 437: *quae de his nostrae gentis Apostolis (= Cyrilo et Methodio) occurerint, referemus.*

⁶ Valv. VI, 274: *Die Russen haben einen großen Prasnik oder Fest... Nun bedeutet das Wort Prasnik in unserer Sprache eben sowol ein Fest.*

govorila že Dunajčan Wolfgang Lazius,¹ sodobnik slovenskih protestantov,² in protestant Megiser.³ Tezo o »spojitvi v eno telo« sta sprejela Schönleben⁴ in Valvasor⁵ za Koroško in Kranjsko in obenem tudi namignila, da so vsi Korošci in vsi Kranjci pravzaprav — Nemci.⁶

¹ Lazius, *De gentium aliquot migrationibus*, Bas. 1557, liber VI. (v izd.: Francfurti 1600, str. 158): Unde in eo Teutonicorum, non principum solum (Tassilo), series in Carnis defecit, sed incolarum etiam imminui successio paulatim coepit. Mixti enim ab eo tempore Slavi Carnis Teutonibus, in unam paulatim eademque gentem coaluere: quemadmodum in hanc usque diem à Slavis aequae ac Germanis Carinthiam cultam videmus.

² Ottův Slovník naučný XV, 747.

³ Megiser, *Annales Carinthiae* I, Lpzg 1612, 341: Dann es haben sich von dieser Zeit an die Windischen Khärndter mit den Deutschen in Khärndten also gewaltiglich vereiniget, und under einander vermischet, als Lazius... von den Khärndtern und Steyern mit sonderm fleis verzeichnet, daß aus ihnen beyden einerley Volck ist worden.

⁴ Schönl., *Carn. I, Appar. 214*: Status hic patriae nostrae prout fuit fere sub Carolo Magno... inchoato, idem nunc est cum plebs è Slavis, nobilitas potior è Germanis Franconibus orta in unum corpus coalescat (prim. Ev. inu List. 1672, predg.: et haec [— germanizmi v slovenščini] censenda sunt nativa, cum Carniolia nostra non ex meris Slavis, sed Germanis et Slavis jam inde à principio adventus Slavorum in has terras, mixtim habitantium coaluerit, unde in multis immutata est Slavica lingua, et a vicino traxit, quod non habebat in suo penu).

⁵ Valv. V, 227: Soviel nun die Nation der Einwohner betrifft, ist mit derselben seit dem Anfange deß achten Jahr-Hunderts unterm Carolo Magno keine sonderliche Veränderung vorgegangen; angemerkt, das gemeine Volck noch aus Slavoniern, der fürnehmste Adel aber mehrern Theils aus Teutschen Francken herstammend in einen Körper zusammengewachsen.

⁶ Schönl., *Appar. 44*: Carinthe verò et Carnioli pulsus veteribus inquilinis sunt ex Slavis pariter et Germanis permixti, aut melius dixeris toti Germani sub duplici idiomate; quia Slavos origine vere Germanos esse probabile est, ut suo loc. cap. VII. apparatus ostendam (gl. nižje str. 76—7); Valv. I, 38: Die Kärnter aber und Cräiner seynd, nachdem die alte Einwohner vertrieben, aus Scla-

Ta sklep je bil posledica njunega kriterija za določitev narodnosti in njunih nazorov o stari zgodovini Slovanov. Tudi Schönleben in Valvasor sta spadala med učenjake, ki jim je bila pripadnost k državi ali pokrajini za določitev narodov mnogo izrazitejši kriterij, nego pa pripadnost k etično-jezikovni skupini. Schönleben je podčrtal to načelo n. pr. v beležki, ki označa za nekaj nenavadnega, da »Ogri narodov ne razlikujejo po domovini in pokrajini, ampak po rodu«.¹ Valvasorju more le v posebnih slučajih »jezik tvoriti razliko nacij«,² a samo radi nedostatne terminologije se rabi pri njem izraz »Nation« tudi za etično-jezikovne skupine,³ govori o slovanskih »Nation-Verwandten«⁴ itd. V raznih vezah se v Valvasorju naglaša, da tvori pojem nacije pripadnost k pokrajini, in da »različnost jezika še ne znači različnih ljudstev«.⁵ V tem smislu se govori o »splošnem jeziku države« in o posebnih »maternih

voniern und Teutschen gemengt, oder rechter zu sagen, zwar aus lauter Teutschen, aber unter zweyerley RedtArt, weil die Slavonier wahrscheinlich Teutsches Herkommens seynd.

¹ Schönl., Carn. I, Appar. 203: quos (mores Germanorum Hungari suorum tenacissimi, repudiant, neque distinguunt hi nationes per patrias et regiones, sed per generationes, unde qui Romae nasceretur patre Ungaro, non Romanus sed Hungarus apud illos audiret.

² Valv. V, (ob strani: Wann die Sprache einen Unterschied der Nationen mache.) aber nichts destoweniger giebt die Sprache einen starken Beweis, das dasjenige Volck, welches in einem Reich unter andren Völckern wohnt, die eine gantz andre Sprache reden, von solchen Völckern ursprünglich nicht herkommen müsse.

³ Valv. V, 201: Wendische Nation... Slavische Nation.

⁴ Valv. V, 207.

⁵ Valv. V, 193: so scheinets, man müsse diesem Satze daß die Ungleichheit der Sprache kein Anzeigen unterschiedener Völcker gebe, einen Absatz gestatten. Denn wann mancherley Sprache in einem Lande gleich im Schwange gehen, hat man zwar daran nicht gleich ein Kenn-Zeichen deß Unterscheidts in der Nation.

jezikih«,¹ o »deželnem jeziku«² itd. V podkrepitev svoje teze, da je pripadnost k pokrajini odločilen moment za določanje narodnosti, se poziva Valvasor na antične zgodovinarje,³ primer arabščine,⁴ perspektivo v Elzaciji,⁵ razmerje med Danci in Švedi,⁶ a tudi na Slovane sploh in Kranjce posebej, češ, če ne bi obveljal kriterij, da odloča v prvem redu pokrajina, »bi morali Moskovljani, Rusi, Poljaki in Čehi, ki govorijo vsi slovanski jezik, veljati za en narod«,⁷ a »v naši kranjski deželi bi morale biti razne nacije, ker se govori tu več kakor en jezik«.⁸

V prepričanju o odločilnosti pokrajinskega kriterija sta si prikrojila Schönleben in Valvasor tudi teorijo o provenijenci Slovanov, a prišla pri tem do zaključkov, ki bi za slovenske protestante bili nemogoči.

Med pristaši napačne teorije o avtohtonosti Slovanov na jugu⁹ sta bila izmed slovenskih protestantov

¹ Valv. V, 193: wann es (ein Volk) nebst der allgemeinen Sprache des Reichs seine besondere Muttersprach redet, die von den übrigen andren Einwohnern selbiges Reichs weder geredet noch verstanden wird, hingegen aber außerhalb solchem Reiche in manchen andren fernen Ländern gebräuchlich und gleichfalls die Muttersprache ist.

² Valv. V, 247: Vater Unser ... in Dreyzehn Sclavonischs oder Windischen Land Sprachen,

³ Valv. V, 191: Allein die Alten haben bey Unterscheidung der Völcker nicht bloß allein auf den Unterschied der Sprache gesehen, sondern zuförderst und fürnemlich auf das Vaterland oder Heimat und auf die Landsgegend. Und zwar billig.

⁴ Valv. V, 191.

⁵ Valv. V, 192.

⁶ Valv. V, 191.

⁷ Valv. V, 191: Denn sonst müssten die Moscoviter, Reussen, Polen und Böhmen alle einerley Volk seyn, weil ihnen allen die Sclavonische Sprache gemein.

⁸ Valv. V, 192: angemerkt sonst in unsrem Lande Crain mancherley Nationen seyn müssten, weil darin mehr als eine Sprache geredt wird.

⁹ Niederle, Slov. Starož. I, 35; II/1, 73—74.

vsaj Trubar, ki se je pač iz take teorije proglašal za »ilirskega domoljuba«,¹ in Bohorič, ki je teorijo izrečno podčrtaval ter istovetil »(maloazijske) Henete, (furlanske) Venete ali Venede, Vinde, (nemške) Vandale in Slavene«.² Ta teorija, sicer povsem nekritična, je imela vsaj to prednost, da je bila težko združljiva s teorijo o nemškosti Slovanov, katero so učili³ Fr. Irenicus (1518), Alb. Crantz (1519) in drugi.

Odločna zagovornika teorije o severni zibelki Slovanov sta bila poleg mnogih drugih⁴ tudi Schönleben⁵ in Valvasor.⁶ Ta dva sodobnika imata o stari zgodovini Slovanov, če se odšteje teorija o postanku imena »Slavus«,⁷ sploh precej slične nazore: vprašanje slovanosti furlanskih Venetov, ki se s severno teorijo ni prav dalo spraviti v sklad, ostavljata oba odprto; ker Ilirov nista istovetila s Slovani, dopuščata ilirsko ime oba le za Slovane v Dalmaciji, na Hrvaškem in v Slavoniji, ne pa tudi za Slovence; Vandale in Vende istovetita oba, in oba zagovarjata mnenje, da je ime »Slavus« mlajše od imena »Vindus«, da je bila zibelka Slovanov v okviru antične Germanije, da so Slovani v 5. stol. prekoračili Donavo, zasedli Ilirijo in od tukaj Kranjsko (vdrugič, ker bi bili prvič tu pod imenom Vandalov), da so se izza 2. pol. 8. stol. začeli v vlogi gospodarjev med Slovenci naseljevati nemško-frankovski plemiči.

Ti nazori, ki so bili ob sebi, če odštejemo enačbo Vandali = Vendi, mnogo kritičnejši od nazorov protestantskih avtohtonistov, so postali po kombinaciji s pokrajinskim kriterijem usodni. Oba vplivna kranj-

¹ Kidrič, Kirchenordnung 40

² Boh., *Arcticae horulae* predg.; Marn XXI, 62.

³ Niederle I, 44—45.

⁴ Niederle I, 43—46; II/1, 74.

⁵ Schönl., *Carn. I*, Appar. 200—14.

⁶ Valv. V, 77, 186—228.

⁷ Glej niže str. 84.

ska polihistorja sta si namreč osvojila tudi teorijo o nemškosti Slovanov ter otvorila možnost, da je dopustno rabiti za Slované ali del Slovanov, a zlasti tudi za Slovence in slovenske Kranjce poleg sodobnih pokrajinskih tudi nemško in germansko ime. Za svojo teorijo sta našla formulacijo, da so mogli njuni deli na Kranjca, ki je iskal v označeni smeri kakega odgovora, vplivati naravnost v protislovenskem smislu, čeprav to ni bilo v njuni tendenci. Schönleben n. pr. je izrazil to svojo misel v stavkih, ki so se mogli zdeti vsakemu slovenskemu »Nemcu« kakor odkritje, napisano nalašč zanj: »In tako je torej več momentov, ki napravljajo Venede ali Vinde ne samo po domovini, ampak tudi po rodu ljudstva za Nemce, kakor pa takih, ki bi jih pridruževali Sarmatom. Tako da lahko po pravici rečeš, da so vsi Vindi in Slovani po postanku ljudstva Nemci, da pa dobivajo, ker so raztreseni po raznih pokrajinah, razna poznamenovanja, tako da se po različnosti domovine, kjer stanujejo, imenujejo tukaj Sarmati, kakor na Poljskem, v Liburniji in v Moskoviiji, tam Nemci, kakor na Štajerskem, Koroškem in Kranjskem, drugje Ilirci, kakor na Hrvaškem, v Dalmaciji in Slavoniji, tam zopet Italijani, kakor v Italiji.«¹ Valvasor je posnel te stavke skoraj v celoti,² a isto

¹ Schönl., Carn. I, Appar. 203: Atque ità plura sunt, quae Venedos seu Vindos non solum patria, sed et genere gentis Germanos faciunt: ut proinde jure dixeris omnes Vindos et Slavos origine gentis Germanos esse: jam vero per plures sparsos Provincias, alibi Sarmatas, ut in Polonia, Liburnia, Moschovia, alibi Germanos, ut in Styria, Carinthia, Carniolia, alibi Illyricos, ut in Croatia, Dalmatia, Slavonia, alibi etiam Italos, ut in Histria, juxta patriae quam colunt diversitatem appellari et diversas sortiri nuncupationes.

² Valv. V, 195—96: Ob aber gleich... die Wandaler und ihre Nachkommen, die Wenden, von ihrer Heimath, nemlich aus denen an der Ost-See liegenden Ländern, wie Teutsche aufgebrochen, und gegen Morgen gerückt; seynd dennoch darum nicht alle auch Teutsche geblieben, noch ferner mehr überall genannt. Denn weil

misel beležil tudi v drugih zvezah, češ da prihajajo Slovani iz Germanije, da je bil njihov jezik prvotno menda vendarle nemški¹ in podobno.

Škoda ideologije o nemškosti Slovanov in Slovencev je bila tem občutnejša, ker je mogla paralelizirati razne momente v formulaciji istih dveh polihistorjev, ki bi bili drugače, seveda zopet brez kake tendence avtorjev, morda inicijativno vplivali na kako preporoditeljsko akcijo. V Schönlebnu, ki je imel še neposredno tradicijo svoje nemške provenijence, a obravnava samo dobo do 10. stol., je takih momentov razmeroma malo. Tudi Valvasorjevi so po intenziteti med sabo zelo različni, vendar jih je precej več, nego jih je mogoče zajeti z golo konstatacijo, da se obravnava tukaj² dovršen del slovenske narodne zgodovine, predstavlja prvič izza protestantske dobe celotni pregled slovenske literarne produkcije, nudi prvi celotni etnografski oris kranjskih Slovencev, beležijo poleg nemških dosledno tudi slovenska krajevna imena, prinaša tretja beležka o slovenski narodni pesmi, objavlja prvič slovenska posvetna priložnostna pesem.

Poleg virov za slovensko zgodovino je mogla ob Schönlebnu in Valvasrju priti v evidenco še dolga

sie nach der Zeit durch viel Länder sich ausgetheilet und zerstreut, hat man sie etlicher Orten als in Polen, Liburnien und Russland oder Moscovien, Sarmaten geheissen, anderswo aber, als nemlich in Histria, Italiener, wiederum andrer Gegenden, nemlich in Croatia, Dalmatien und Slavonien, Illyrier, und abermal andrer Enden, als in Steyer, Kärndten und Crain, Teutsche. Doch hat man sie endlich unter dem Namen der Slaven fast alle begriffen.

¹ Valv. V, 191: Und wann Cluverius es dem Tacitu nicht verspricht, sondern gut heißt und bekräftigt, daß er die Esthen zu den Germanen gesetzt, ohnangesehn derselben Sprache der Britanischen viel näher gekommen als der Teutschen, warum sollte denn die Sprache der alten Wenden dieß absprechen, daß sie Teutsche seyen? 192: Wanns aber auf die Frage ankommt, aus was für einem Land... die Wenden hervorgegangen, so müssen sie ungezweifelt den Teutschen beigerechnet werden; prim. še 195 itd.

² Prim. niže str. 105 sl.

vrsta kronistov in zgodovinarjev, ki so pisali v latinškem ali nemškem jeziku na splošno o slovanstvu ali o posameznih slovanskih narodih mimo Slovencev: glavni antični,¹ domači,² važni dalmatinski,³ hrvaški,⁴ češki,⁵ poljski,⁶ italijanski⁷ in nemški.⁸

¹ Jordanes (Valv. V, 197), Plinius (Schönl., App. 200; Valv. V, 90), Porphyrogenetos (Schönl. 442), Prokopios (Schönl., App. 209), Ptolemaios (Schönl., App. 200), Tacitus (Schönl., App. 200).

² Bohorič (Schönl., App. 200, 201; Valv. V, 190; VI, 348); Herberstein (Valv. I, str. XLVI; VI, 345); Megiser (Schönl., App. 209, 441; Valv. V, 186; VII, 404).

³ Dioklejski letopisec (Schönl. 438; Valv. VII, 419); arhid. Tomaž (Valv. VII, 406, 421); Marulić (Schönl. 300); Lucić (Schönl. 206, 437; Valv. V, 208; VII, 418); Orbini (Schönl. 204); Vramec (Schönl. 357; Valv. I, str. LII).

⁴ Vramec (Schönleben 357; Valv. I, str. LII); Glavinic (Schönl., App. 204); Rattkaj (Schönl., App. 204).

⁵ Balbin (Schönl., App. 204; 437; Valv. IV, 539); Dubravius (Schönl., App. 205, 441; Valv. V, 199; VII, 417); Pešina (Schönl., App. 203, 407; Valv. I, str. XLIX). Prim. Burian, *Slavia VIII*.

⁶ Brev. polonicum (Schönl., App. 420); Kromer (Schönl., App. 200; Valv. V, 188; VII, 405); Piasecki (I, str. XLIX).

⁷ Aeneas Sylvius (Schönl., App. 201, 450; Valv. V, 199; VII, 405, 426); Baronius (Schönl. 437; Valv. I, str. XLIII); Bonfinius (Valv. I, str. XLIII); Roccha (Valv. I, str. L).

⁸ Adamus Bremensis (Schönl., App. 203; Valv. V, 190); Adeltreiter (Schönl. 437; Valv. V, 211); Aimoinus (Schönl. 439; Valv. V, 213); Aventinus (Schönl. 449; Valv. VII, 405, 415); Bangert (Schönl., App. 200; Valv. V, 190); Beatus Rhenanus (Valv. V, 188); Chytraeus (Valv. V, 193); Cluver (Schönl., App. 200, 202; Valv. V, 188, 189); Crantz (Schönl., App. 200, 205; Valv. V, 190); Dresser (Valv. V, 211); Fabronius (Valv. VI, 272); Gruter (Schönl., App. 204; Valv. I, str. XLVI); Helmold (Schönl., App. 200; Valv. V, 189); Horn (Valv. V, 201); Irenicus (Schönl., App. 201); Lazius (Schönl., App. 201; 440; Valv. V, 186); Leunclavius (Valv. V, 206); Melanchthon (Schönl., App. 204; Valv. V, 188); Naucler (Schönl. 449; Valv. VII, 405); Olearius (Valv. VI, 272); Ortelius (Schönl., App. 204; Valv. I, str. XLIX); Preuss. Ordenschronik (Valv. V, 188); Quaden (Valv. I, str. L; VI, 271); Schedelius (Schönl. 449; Valv. VII, 405); Velserus (Valv. V, 188, 212).

Velika razširjenost onega slovanskega elementa, za katerega del so bili označeni tudi kranjski Slovenci, je bila izrečno naglašena.¹ V resnici je mogel dobiti slovenski čitatelj v Valvasorju o sodobni razprostranitvi svojih jezikovnih slovanskih sorodnikov precej točno predstavo, ker se omenjajo poleg Slovencev² še Bolgari,³ Srbi,⁴ Bošnjaki,⁵ Hrvati,⁶ Dalmatinci,⁷ Slavonci⁸ = tudi Kajkavci, Istrijanci,⁹ Čehi,¹⁰ Moravci,¹¹

¹ Schönl., App. 201—3; Valv. VI, 271 (po Quadenovem Enchiridio Cosmographico): es erstrecke sich in Europa keine Sprache weiter als die Windische oder Slavonische; angesehen, sie ihren Anfang von dem Venetianischen Meer nehmend biß auff die Nord-See, wie auch Seitlings biß ungefähr... an das Schwartz Meer... reicht.

² Glej spredaj st. 77.

³ Valv. V, 129 (Bulgarn); VI, 274, 298 (Bulgarisch).

⁴ Schönl. 206 (Serbli, Servia pro Serblia); Valv. V, 129 (Syrffen, Rätzen), 208 (Serbli), 209 (Serbli oder vielmehr Serbi), 209 (Serben, Raziani, Ratzianer), 210 (Sirfi, Rätzen, Serbli oder Serbi, Serben).

⁵ Valv.: Wosen.

⁶ Schönl., App. 203 (Croatia), 206 (Hruati, Croati, Chrobati; Valv. II, 104 (Kroatisch), 211 (Krabaten, Krabatisch); V, 208 (Chrobati, Hruati, Krabaten), 228 (Crabaten); VI, 272 (Crabatisch u. windische Buchstaben [= glagolica], in Crabaten), 274 (Croatisch), 302 (Krabaten).

⁷ Schönl., App. 201, 203 (Dalmatae); Valv. II, 29 (Dalmatien), 104, 208 (Dalmatisch), 191 (Dalmatiner); VI, 274 (Dalmatinisch).

⁸ Schönl., App. 203 (Salvonia); Valv. V, 121 (Denn in diesen Ländern [= Croatien u. Slavonien] seynd von selbiger Zeit hero [= 640] die mehr mittägliche Krabaten, und die mehr-mitternächliche Slavi [oder Slavonier] verblieben; welchen Slavoniern [= Kajkavci] heutigs tags, von den Westseiten die Windische Marck angrenzt); VI, 274 (Slavonisch).

⁹ Schönl., App. 201, 203 (Histri); Valv. II, 285; V, 191 (Histerreicher).

¹⁰ Schönl., App. 201, 203 (Bohemi); Valv. V, 129, 191 (Böhmen); VI, 274 (Böhmisch).

¹¹ Schönl. 437 (Moravi); Valv. V, 129 (Mähren).

lužiški Srbi,¹ polabski Slovani,² Poljaki,³ Rusi v poljski in moskovski državi, Kozaki,⁴ Rutenci,⁵ Moskovljani,⁶ slovanski prebivalci ruskega otoka Novaja zemlja.⁷ Medtem ko je teza o slovanskosti turškega dvora pravilno odklonjena,⁸ sta iz opazk o sodobnem slovanstvu napačni informacija o slovanskosti Prusov⁹ in beležka o slovanskosti Vlahov = Rumunov, ki jo je zagrešil

¹ Schönk., App. 201 (Wendi); Valv. V, 133 (noch etliche arme Leute in der Lausnitz), 209 (Lausnitz, Sirbi, Serben-Wenden, sprache ... heutigs Tages... in Obers und Nieder-Lausniz den Wendischen Einwohnern bekannt, Soraben und Sorben, Razii, Rascii, Räzen, Raziani, Ratzianer); VI, 274 (Lausnizisch).

² Schönk., App. 200 (Pomerani), 201 (Wenden, Vandali), 203 (idioma, quod hodieque Vindi residui in Mechelburgica et Brandenburgica ditione aliquatenus conservant; Valv. V, 133 (noch etliche arme Leute von den alten Wenden... im Fürstenthum Lüneburg... Ja! man wird eben wol auch noch zu unserer jetzigen Lebzeit... sonderlich in dem Lüneburgischen, solcher Leute etliche finden, zumal unter dem Becker-Handwerck, die auch ihre besondere Wendische Sprache reden können), 193 (die Wenden noch heutiges Tages... im Hertzogthum Mechlenburg, Lüneburg, in der Marek); VI, 274 (Wendisch oder Wandalisch).

³ Schönk., App. 200—3 (Polonia, Polonus, Polonicus); Valv. V, 129, 191 (Polen), 202 (Lechus, der erste König in Polen); VI, 274 (Pölnisch).

⁴ Schönk., App. 201 (Russi, magna gens), 202 (Russia), 203 (Russicus); Valv. V, 129 (Reussen), 191 (Russen, ein großes Volck; Russland, Reussen); V, 272: durch die Russen werden heutigs Tages fürnemlich die Moscowiter und hernach auch ein Stück Landes, so unter Polen zwar gehörig, doch auch Moscowitischer Religion ist, verstanden, hingegen durch Reussen die Cossaken und bißweilen auch die der Cron Polen unterworffene Russen gemeynt, gleichwie von Alters alle diese Völcker unter dem Namen der Reussen begriffen worden.

⁵ Valv. VI, 272 (Ruthenisches oder Russisches Alphabet).

⁶ Schönk., App. 202—3 (Moschovia, Moscoviticus); Valv. V, 129 (Moscowiter), 191 (Moscau); VI, 272 (Moscovien), 274 (Moscovitisch).

⁷ VI, 274.

⁸ V, 129.

⁹ V, 208 (gl. niže str. 89).

Valvasor na osnovi izvestij o liturgičnem jeziku med pravoslavnimi Rumuni,¹ Francisci pa v delu samem popravil.²

Tudi blizka medsebojna sorodnost slovanskih jezikov se poudarja,³ češ, vsi so v bistvu eno, četudi kažejo nekatere izpremembe in variacije.⁴ Z nekim posebnim interesom je podčrtaval Valvasor sorodstvo kranjščine z ruščino.⁵ V ilustracijo teze o blizki sorodnosti slovanskih jezikov je razširil Bohoričevo zbirko očenašov na 13⁶ (teksti, ki jih označa z »Cyrillice«, »Croatice«, »Sclavonice«, »Bohemice«, »Polonice«, »Lusatice« in »Carniolice«, so bili že v Bohoriču, tekste, ki jih imenuje »Bulgarice«, »Dalmatice«, »Vandalice«,

¹ VI, 274 (Wallachisch), 296 (Wallachisch, welche Sprache von der Krabatichen in etwas... unterschieden ist... Daher dieser Bericht auf die Sprache der Morlachen gehet. Denn in der gantzen in Türokey liegenden Walachey redet man also, wie allhie unsere Uskokische Walachen).

² VI, 297—9.

³ VI, 274: Wie nahe diese und manche andere Sprachen einander kommen, wird der curiose Leser noch weiter erkennen aus dem Vater Unser, welches ich... in dreyzehn Sclavonisch- oder Windischen Land-Sprachen... wollen anhero setzen, nemlich auf recht Cyrillisch, Bułgarisch, Moscowitisch, Dalmatinisch, Croatisch, Sclavonisch, Böhmisch, Polnisch, Wendisch (oder Wandalisch), Lausnizisch, Crainerisch, Walachisch und Novazemblisch. — Prim. tudi Pervolf II, 249.

⁴ V, 191 (s pozivom na Albrechta Crantza).

⁵ VI, 272: Daß diese Sclavonische oder Windische Sprache durch gewaltig-viel Mäuler und wie vorhin gemeldet, weit und breit gehe, auch sogar der Russischen gar nahe befreundet sey, als die gleichfalls eine, wiewol mit einem besondern Dialecto veränderte Sclavonierinn ist, kann ein Forsch-gieriger gar leicht dem Ruthenischen (oder Russischen) Alphabeth abmercken, welches in der Russisch- oder Moscowitischen Reise-Beschreibung Adami Olearii zu finden... gleichwie auch der Russischen Sprach unserer Crainerischen gar ähnlich und fast gänzlich gleich kommt; ausbenommen, daß einige Buchstaben der Wörter bißweilen sowol als theils Wörter selbst sich ändern.

⁶ VI, 274.

»Moscovitice«, »Novazemblice«, »Walachice« je našel drugje).

Vendar pa v Valvasorju, ki je sicer poznal cirilski in glagolski alfabet¹ ter imel v svoji knjižnici tudi cirilske knjige ruske provenijence,² a praktično obvladoval iz slovanskih jezikov menda le slovenščino, in še to slabo,³ slovenski čitatelj ni mogel najti informacij o bistvu slovanskega jezikovnega sorodstva ali kakih migljajev o njega praktični vrednosti za kranjske Slovence. Valvasor govori na splošno o severnih in orientalskih Slovanih,⁴ proglašča delitev Jurija Horna in drugih, ki so razlikovali venedske ali vindske, sarmatske in ilirske Slovane ter med Venede ali Vinde šteli le Čehe, Moravce in Lužičane,⁵ za »mnogo preozko«, toda njegova klasifikacija je istovetna s Schönlebnovo, ki sloni na pokrajinskem principu.⁶

Da so v Valvasorju naglasi ožjega jezikovnega sorodstva notranjeavstrijskih Slovanov in slovenske celokupnosti tako redki in slabi,⁷ je sokriva pač njegova medla predstava o slovanskem jezikovnem sorodstvu sploh. Čeprav zatrjuje, da hoče, ker »se govori skoraj v vsaki petini (kranjske) dežele različno narečje«, pri vsaki izmed teritorialnih kranjskih skupin »oznaczyć tudi jezik«,⁸ se ta oznaka vendar nikjer ne dviga nad splošno frazo.⁹

Za pravilno in smotreno slovensko diferenciacijo pojmov Slovan in Slovenec in za udomačenje onih

¹ VI, 272.

² VI, 272.

³ Primeri transkribcije slovenskih izrazov v delu.

⁴ V, 202, 209.

⁵ V, 201.

⁶ Glej spredaj str. 77.

⁷ Glej spredaj str. 77.

⁸ Valv. VI, 277.

⁹ VI, 278 (gorenjsko narečje), 288 (»Dolence«), 305 (»Vipauze«), 311 (Kraševci).

slovanskih oblik, s katerimi so se nazivale posamezne slovanske skupine same, so imeli Slovenci v Schönlebnu in Valvasorju razmeroma slabe pobude.

Pravilno narodno ime slovanske celokupnosti se je zdela tudi Schönlebnu in Valvasorju oblika »Slav«, torej oblika, ki ni bila v skladu z domačim etnografskim terminom »Slovenec« — »slovenski«, ki ga je v slovenskem tekstu izjemoma tudi Schönleben rabil.¹ To je bil rezultat etimološkega ugibanja.² V citatih iz virov in literature so bile zabeležene tudi oblike »Sclavini«,³ »Slavini«,⁴ »Slavani«,⁵ »Sclavoni«,⁶ »Slavoni«⁷ itd., a kranjska polihistorja sama sta navadno rabila druge termine, namreč Schönleben »Slavus« — »slavicus« in »Vindus«, izjemamo »Sclavus« ali »Vendus«,⁸ Valvasor⁹ pa »Wenden«,¹⁰ »Wendisch«,¹¹ »Windisch«,¹² »Slavus«,¹³ »Slave«,¹⁴ »Slavonier«,¹⁵ »Sclave«,¹⁶ »Sclavonier«,¹⁷ »Scla-

¹ Glej niže str. 90.

² Glej niže str. 88.

³ Schönl., App. 204, 205; Valv. V, 197, 199.

⁴ Schönl. 357.

⁵ Valv. V, 198 (korektura Ptolemejevih »Stavani«)

⁶ Schönl., App. 205; Valv. V, 199.

⁷ Valv. V, 200.

⁸ Glej n. pr. Schönl., App. 200—204 (Undecimi Carnioliae veteris inquilini Slavi seu Vindi), 204—8 (Unde Vindis enatum Slavorum nomen).

⁹ Glej n. pr. Valv. V, 186—196 (Das XII. Capittel. Von den Schwaben und Wenden, oder Winden); 196—210 (Das XIII. Capittel. Von den Slaven oder Slavoniern); 210—13 (Das XIV. Capittel. Von der Zeit, da Crain von den Slaven erstlich bewohnet worden); VI, 271—370 (Das I. Capittel. Von der Crainerischen und Slavonischen Sprache).

¹⁰ Valv. V, 187, 192.

¹¹ V, 211.

¹² VI, 271.

¹³ V, 195.

¹⁴ V, 187, 188.

¹⁵ V, 197.

¹⁶ V, 197, 211.

¹⁷ V, 188, 197.

vonisch«,¹ »Slaven oder Wenden«,² »Sclavonisch oder Wendisch«,³ »Wendisch oder Sclavonisch«,⁴ »Windisch oder Sclavonisch«. ⁵

Za posamezne slovanske skupine sta navedla Schönleben in Valvasor le običajni latinski ali nemški naziv, domačega obenem le pri Hrvatih in Srbih, a zadnjega deloma v pokvarjeni obliki.⁶ Kake težave je delala Valvasorju slovansko-etnografska terminologija, priča okoliščina, da našteva med slovanskimi jeziki poleg bolgarskega, dalmatinskega in moskovitskega tudi cirilskega.⁷ Navadno je njegova terminologija v skladu s teritorialnim kriterijem za določitev nacije. K uvaževanju teritorialnega kriterija je navajalo tudi naštevanje jezikov, ki jih je Valvasor slišal na Kranjskem, kjer se je po njegovi sodbi poleg slovenščine, običajne in kočevske nemščine ter »italijanščine ali furlanščine« govoril še ilirski, hrvaški, slavonski, dalmatinski, istrijski in vlaški jezik.⁸

Dočim po pravici nasprotujejo obravnavi Slovencev pod terminom »Ilir« — »ilirski« vse zveze, v katerih

¹ VI, 272.

² V, 211.

³ VI, 271.

⁴ V, 211.

⁵ VI, 271.

⁶ Glej spredaj str. 85.

⁷ Valv. VI, 274.

⁸ Valv. V, 104: Was die Sprache deß Lands anbelangt, fällt dieselbe unterschiedlich, und wird man nicht so leicht ein Land antreffen, da so vielerley Sprachen im Gebrauch als dieses. Die rechte allgemeine Landsprach ist die Cräinerische; nebst derselben wird auch illyrisch geredt, doch etwas corrupt und nicht allerdings rein; drittens Kroatisch; viertens Sclavonisch; folgends auch Dalmatisch, Gottscheerisch, Histrianisch, Italiänisch oder Furlanisch und Teutsch; VI, 277: sintemal in Crain mehr als einerley Sprach üblich ist, indem darinn Dalmatinisch, Croatisch, Wallachisch, Gottscheerisch, Istrianisch, Italiänisch, Teutsch, Crainerisch und auch noch mit andren Zungen mehr geredet wird.

rabita ta termin Schönleben in Valvasor,¹ pa tudi domači termin »Slovenec« — »slovenski« ni imel sankcije v tej latinski in nemški polihistoriski produkciji: ni ga v latinskem delu zabeležil niti Schönleben, ki ga je v zvezi s slovenskim tekstom pod vplivom tradicije rabil, niti v nemškem spisu Valvasor, ki je zabeležil poleg mnogih drugih slovenskih krajevnih imen tudi »Görenske Stran«, »Dolenske Stran«, »Dolenze«, »Vi-pauze«² itd. Za oznako jezikovne pripadnosti producentov in konsumentov kranjsko-slovenskega pismenstva se rabi v Valvasorju³ le izjemoma izraz »Sclavonisch oder Windisch« sam,⁴ sicer pa teritorialni termini, in sicer navadno izraz »Krainer« — »Krainerisch« sam,⁵ smetertje pa tudi kombinacije kakor »Krainerisch-sclavonisch«,⁶ »krainerisch und sclavonisch«,⁷ »sclavonisch oder krainerisch«,⁷ »krainerisch oder sclavonisch«. Da je ravnal nelogično, ko je proglašal Kranjce za Nemce,⁹ a obenem rabil »Krainer« v pomenu »Slovenec«, tega se Valvasor po vsej priliki ni vedno zavedal.

O sodobnem kulturnem stanju Slovanov izven Kranjske ter o jezikovno-kulturni praksi pri njih so se mogle tudi v Valvasorju dobiti le slične informacije kakor v knjigah južnoslovanskih protestantov:¹⁰ namreč izvestje o glagolici in cirilici,¹¹ informacija o razširje-

¹ Glej spredaj str. 77—78.

² Valv. II, 110, 173; VI, 288, 305.

³ Prim. zlasti VI, 271—370 (Das I. Capittel. Von der Krainerischen und Sclavonischen Sprache).

⁴ Valv. VI, 271.

⁵ VI, 272, 274, 278, 288, 292, 300, 302, 311, 346, 350, 355, 360.

⁶ VI, 271.

⁷ VI, 271, 349.

⁸ VI, 274.

⁹ Glej spredaj str. 77 sl.

¹⁰ Prim.: Lokar, Iz predgovorov naših protest. pisateljev, ZMS 1908, 1—20; Kidrič, Bibliografski uvod I.

¹¹ Valv. VI, 273 (»Kupfer«) 448: cir. in glag. alfabet.

nosti obeh slovanskih azbuk,¹ poročilo o katoliškem okolišu slovanske liturgije ob naglašanju glagolizma ponekod na Kranjskem,² t. j. pač v kranjskem delu Istre, ter opozorilo na glagolski in cirilski tisk.³

Jezikovno-purističnih in narodnobrambnih elementov za Slovence v omenjenih zgodovinskih delih skoraj sploh ni bilo: Schönleben, ki je sicer v zvezi s slovenskimi teksti, pač iz teorije o nemškosti Slovanov, načeloma zagovarjal nadomestitev »hrvaških in dalmatinskih« izrazov z germanizmi,⁴ o takih problemih v zgodovinskem delu sploh ni določneje govoril;⁵ v Valvasorju sta pač bili zabeleženi informaciji o jezikovno-kulturni praksi na Slovenskem⁶ in o napredovanju pokvarjenosti slovenskega jezika,⁷ a v nobeni se ni odražala sposobnost za protiakcijo, ker tudi želja, naj se popravi jezik priseljencev v Bitnjah, ki so mešali nemščino in kranjščino,⁸ ni mogla vplivati v tem smislu.

¹ VI, 272, 274.

² VI, 404: noch auf den heutigen Tag in der Windischen Marek in Croatien und Dalmatien (wie auch unterschiedlichen Orten in Crain) bey dem Gottesdienst und allen Kirchenübungen man die gemeine und verständliche slawonische Sprache gebraucht; prim. tudi VII, 425.

³ VI, 272.

⁴ Schönk., Ev. inu Lyst. 1672, predg. (prim. Marn XXI, 29).

⁵ Prim. spredaj str. 78.

⁶ Prim. spredaj str. 50.

⁷ Valv. VI, 276: Seit wenig Jahren hero aber, wird diese Sprache sehr corrupt und täglich corrupter geredt, wiewol an einem Ort mehr als am andren; fürnehmlich aber zu Laybach und dort herum, wie auch in Ober-Crain. Welches daher entsteht, daß sie mit der Teutschen nunmehr vielfältig vermengt... wird... Es kann auch nunmehr, da dieses Land von mancherley Nationen bewohnt wird, nicht wol anderst gehen, als daß die Crainerische Sprache je länger je mehr mit fremden Wörtern gespreckelt und gleichsam veremallirt... werde.

⁸ XI, 128: Jedoch hebt man nunmehr allgemach an, besser Teutsch und besser Crainerisch (namesto: Nim du Mresha, ich die Busha, wemer titsche fangen) zu reden: daher solche verwirte Sprache hoffentlich ein Mal wird ein Ende nehmen.

Narodno-poveličevalnih elementov, ki so jih imeli Slovenci v protestantski formulaciji, si ni osvojil v celoti niti Schönleben niti Valvasor. Prvi je gledal nanje sploh kritično: narodno ime Slovanov je izvajal od »Sava« ter odklonil Dubravskega etimologijo od »slovo«, a zlasti tudi Bohoričevo od »slava«;¹ »privilegije«, ki bi jih naj bil dal Slovanom Aleksander Veliki, je proglasil za bajko;² pomen dovolitve slovanske liturgije je skušal omejiti, a zametal zlasti misel, da bi bila uvedla Ciril in Metod slovansko liturgijo tudi pri Slovencih na Koroškem in Kranjskem in da bi bilo papeževo dovoljenje veljalo tudi za te kraje.³ Valvasorju so bili taki »privilegiji« menda simpatični: o »privilegiju« Aleksandra Velikega sicer ni govoril, pač pa sprejel mnenje, da je sv. Hijeronim izumitelj glagolice;⁴ razlago narodnega imena iz »slava« je branil⁵ ter zatrjeval, da so bili Slovani »iz davnine slavni«,⁶ in da je njihov jezik »eden glavnih«;⁷ za misijo solunskih bratov je kazal izrazito simpatijo in vneto dokazoval, da sta delovala tudi med Slovenci, in da je imel privilegij slovanske liturgije že od početka svojo veljavo tudi za Kranjsko in Koroško;⁸ podčrtal je rabo slovenskega jezika pri ustoličenju koroških vojvod.⁹

Izraz »Sclav« — »Sclavus«, ki je imel sankcijo že v delih nekaterih slovenskih protestantov,¹⁰ jo je ohranil tudi v delih Schönlebnovih in Valvasorjevih. Postanek

¹ Schönl., App. 205 (Slavia = Suavia = Savia po panonski Posavini).

² Tam 205.

³ Tam 437 sl.

⁴ Valv. VI, 272.

⁵ V, 199, 200.

⁶ V, 208.

⁷ VI, 271.

⁸ VII, 403—9, 425.

⁹ VII, 395.

¹⁰ Prim. Kádrič, Kirchenordnung 36, 40.

pomena: Slav = suženj¹ je spravljal Schönleben po primeru Lucičevem v zvezo s podobnostjo med »Serbli« in latinskimi »Servi«,² a Valvasor se je nagibal k mnenju, da je izvor tega termina v položaju Slovanov v Nemčiji.³ Četudi pa sta oba vedela, da je ta oblika za Slovane malo laskava, se ji vendar nista izogibala: pri Valvasorju je običajna,⁴ Schönleben rabi sicer navadno »Slavus«,⁴ semtertja pa vendar tudi »Sclavus«.

Nedvomno je bilo v Valvasorju mnogo elementov, ki so bili sposobni, da bi se dali izrabiti tudi za preporoditeljska gesla, čeprav se je v njih jasno odražalo dejstvo, da so le odmev polihistorjskih interesov in da so se izoblikovali brez vsakršnega sodelovanja kake slovensko-preporoditeljske namere avtorjev. Toda v preporoditeljski smeri so mogli ti elementi delovati šele na ljudi, za katere teorija o nemškosti Slovencev, bodisi ob priznavanju, bodisi ob prikrivanju lastnega slovenskega porekla, ni bila več odločilen faktor. In takih ljudi je bilo do srede 18. stoletja po vsej priliki tudi med množitelji slovenskega repertorija še malo (slovenska orientacija o. Hipolita, ki do 1711 ni vedel za Bohoriča ter je torej najbrž tudi Valvasorja le slabo poznal, se je razvijala menda brez sodelovanja Valvasorjevih⁵ momentov).

¹ Niederle II/1, 483.

² Schönl., App. 206.

³ Valv. V, 208: *Wie Welt-berühmt nun auch vor Alters der Name Slav gewesen, so verächtlich ist er nach der Zeit worden, nachdem diese kriegerische Völcker durch das Schwert andrer Potentaten, sonderlich der Römisch-Teutschen Keyser zum Gehorsam verdemütiget seynd. Weßwegen auch die Sarmatischen Völcker, als nemlich die Russen, Polen und Preußen den Namen der Slaven abgelegt, wie imgleichen die Slavische Völcker in Pommern in der Marck, in Mecklenburg und in Wagria, und Slavonien allein nur von den alten Slaven sich annoch nennet.*

⁴ Glej spredaj str. 84.

⁵ Popravi v SBL 322 vrsta 20.

A tudi v slovenskih delih katoliških slovenskih avtorjev do srede 18. stol. se je odražal čut skupnosti s slovenskim ljudstvom le medlo in brez vsakršnega zanosa, ker je bilo pri njihovem delu sodelovanje zavesti o dolžnostih do lastnega naroda in njegovega jezika sploh le izjemoma na isti višini s protestantskim ali močnejše nego v 16. stol., navadno pa precej slabše.

Po okolišju slovensko pismenstvo sicer ni bilo več samokranjsko, ker so bili med množitelji repertorija že tudi Primorci, Korošci in Prekmurci, a tudi ni bilo več vseslovensko: Prekmurci so zase kakršenkoli normativen pomen kranjske tradicije sploh odklanjali ter uvajali nov jezikovni tip; Korošci so pač priznavali kranjsko tradicijo, vendar želeli uveljaviti svoj jezikovni zaklad in nekatere glasovne posebnosti.

Terminologija, s katero se je označal jezik in okoliš čitateljev, je bila za kako pripravljanje zavesti o etnografski celoti sedaj še manj sposobna nego v protestantskih časih. Poleg širjih: domačih »slovenski«,¹ »Slovenec«,² latinskih »Slavonicus«,³ »sclavonicus«,⁴ »Slavicus«,⁵ »Slavus«,⁵ in nemškega »Windisch«,⁶ so prevladovali ožji pokrajinski termini »Kranjec« — »kranjski«⁷ — »Carniolicus«,⁸ ki so se rabili tudi za

¹ Evangelia inu lystuvi 1612, 1672, 1715, 1730, 1741; Svetokriški 1691; Hipolit 1719; prekm. »Abec. Szlowenszko« 1725; Steržinar 1729; Paglovec 1733, 21, 25, 297; isti 1742, 81; Megiser 1744; Paglovec 1745 Kemp.; Sever 1747.

² Rogerij 1734; Pagl. 1745 Kemp.

³ Schönleben 1672 A 3 a; Kastelic 1678; Svetokriški 1691; Hipolit 1715, 1719; Ev. inu lystuvi 1715, 1730, 1741.

⁴ Hipolit 1711.

⁵ Schönleben 1672; Kastelic 1688; Hipolit 1715.

⁶ Megiser² 1744.

⁷ Kast. 1678; Kast. 1682; Kast. 1688; Kranjska pratika 1726; Bellarmin 1728; Pagl. 1733 (naslov, 16, 21, 143), 1741 (Ev. — naslov, Kat. 13), 1742 (81, 82), 1745 Kemp. (naslov, A 3 a), 1747 (naslov, a 3 a); Rogerij 1734 predg.

⁸ Schönl. 1672; Kast. 1678 (aprobatio 178), 1682, 1684 (aprob.), 1688 (posv.); Svetokriški 1691, Hipolit 1719 (aprob.), Rogerij 1731,

omejitev širjega izraza v zvezah kakor: »slovenski krajnski«,¹ »slovenski inu krajnski«,² »Slovenci inu Krajnci«,³ »slovinski ali krajnski«,⁴ »slovenski ali krajnski«,⁵ »krajnski ali slovenski«,⁶ »Krajnci ali Slovenci«,⁶ »slavonicus Carniolanus«,⁷ »carniolicus et slavus«,⁸ »slavus et carniolicus«. Pojačanje tendence rabiti izraze »Slovenec« — »slovenski« — »Winde« — »windisch« za razlikovanje nekranjskega Slovenca od kranjskega se v terminologiji za jezikovno pripadnost piscev in čitateljev jasno odraža.

Diferenciacija v terminologiji za slovensko poznavanje slovanskih plemen ni niti najmanj napredovala. Če je Slovenec govoril ali pisal latinski ali nemški, je genus označal slično kakor Schönleben, Valvasor ali Popovič, za slovenščino pa problem sploh niti aktualen ni bil: pisci v slovenskem tekstu niso niti imeli niti iskali prilike za odločitev, kako bi k izrazu »Slovenec« — »slovenski«, ki je pomenjal species, dobili primeren izraz za genus (Slovan) ali za dokaz, da poznajo nacionalna imena slovanske familije in da jih umejo rabiti.

»Natio« se je tolmačila le v rokopisu, a brez globljega pojmovanja, z »deželsku ludstvu, n á r o d, z á r o d«, »populus« z »en folk, enu l u d s t v u, ena gmajna eniga mesta«.⁹

Kontakt z jezikovno kulturo ostalih Slovanov je bil takorekoč eliminiran, ker je bil reduciran na Hipolitovo poznanje Komenskega knjige »Orbis pictus«¹⁰ in na rahlo slovarsko rabo. Ozir na možnost jezikovnih posojil pri drugih Slovanih je bil le v dveh leksikalnih zbirkah, ki sta imeli nekaj novih hrvaških

Pagl. 1741 (Ev. — uvod, Kat. 33, 72), Klapše 1743 (aprob.), Pagl. 1745 (Kemp. aprob.), 1747 (aprob., 250).

¹ Hip. 1719 nasl. ² Hip. 1719, 18. ³ Pagl. 1745 Kemp. A₃ a.

⁴ Bellarmino 1728, nasl. ⁵ Šteržinar 1729. ⁶ Pagl. 1747 a₂ b.

⁷ Hip. 1715, 1. ⁸ Svetokriški 1691. ⁹ Prim. Hipolitov slovar iz 1711 in spredaj 72; za »Volk« prim. Megiser (folk, puk; 1744 še: množica). ¹⁰ Burian, Po stopách češtví (sep. iz: Slavía VIII), 45.

besed,¹ malce širji od sličnih ugibanj slovenskih protestantov.

Manifestacije slovenskih pisateljev o lastni provenijenci in o narodni pripadnosti čitateljev, ki resda tudi pri protestantih niso bile znanilke kake preporoditeljske aktivnosti za izpremembo jezikovno-kulturne prakse, vendar pa priče rastoče zavesti skupnosti z narodom ter svedoki rastoče informiranosti in smotrenega iskanja širokega kulturnega okoliša,² so bile sedaj redke in po večini brez žive in neposredne iskrenosti, ki jih je odlikovala v 16. stoletju. V celi dobi od prve Trubarjeve take manifestacije so napisali katoliki le dve, ki sta bili dalekosežnejši od protestantskih, a obe: Hrenova³ in Hipolitova⁴ sta ostali v rokopisu in brez vpliva. Med tiskanimi so bile intimne le

¹ Prim. o Alasijevem in Kastelčevem slovarju (= Ms. 169 v Stud. knjiž. v Lj.) Breznik, RDHV III, 115, 117—21.

² O manifest. protestantov prim. Kidrič: Trubar, Domovina 1908, št. 100, 101, 102, 110, 111; Epilog k Trub. zborniku, NZ VI, 1909, 175 sl.; Kirchenordnung 35 sl.; Bohorič, SBL 50; Dalmatin, SBL 122; Ogradje za biografijo Trub., RDHV I, 254.

³ Hren, predlog za ustanovitev tiskarne »pro honore patriae linguae augendo« Turk, T. Hren (separatnik iz BV VIII, 1928) 17.

⁴ Hipolit, predg. k rokop. slovarju iz 1711 (Kopitar, Gramm. 77—79): *Difficultas autem hujus idiomatis non inde oritur, quasi hoc propriis careret significationibus, cum Idioma Slavonicum sit una ex Originalibus linguis, a qua, teste... Valvasor, ultra XV linguae originem suam trahunt, estque talis prae multis linguis eminentiae, ut in illa... missa... legatur... Igitur lingua Slavonica, quam alii Illyricam vocant, originalis, perfecta, ab aliis independens est... quod autem plerumque in Literatis a sua perfectione deficiat, causam non incongruam puto esse, quod illi penes nativam pluribus aliis, aut saltem Germanica sint instructi lingua, et illam in scholis ludi magistralibus, gymnasiis, Curiis, Dicasteriis, processibus, literis, ad morem Austriae, per totum Ducatum Carnioliae potissimum et quasi uncam profiteantur, quo fit, ut dum lingua Slavonica loqui illud a Germanismo, quo penes vernaculam instructi sint, illico emendicent.*

Paglovčeve,¹ vse ostalo je bilo ali le medlo podčrtavanje pokrajinskega patriotizma² ali pa boječe prerešetano ponavljanje formulacij iz protestantskih časov.³

Med bibliografskimi beležkami v katoliški seriji⁴ ni niti ene, katera bi bila ožarjena z onim *p o n o s o m* nad porastom slovenske književne produkcije, ki je značilen za nekatere slične beležke slovenskih protestantov 16. stoletja. Tem opazljivejši je bil poudarek, ki je spremljal nekatere tiske 18. stoletja: da so dobili slovensko obliko radi tega, ker Slovenci niso znali nemški.⁵

¹ Paglovic 1733: (ne želi drugega) koker fuojem Deshe- lanam, nu uffim te slovenske Sprache snanim posluhiti; isti 1745 Kemp., A₃a: lubi Slouenzi inu Crainzi; isti 1745 Scop., a₂b: lubi moy Crainzi, ali Slovenzi.

² Kast. 1672, A₂b: nafho Krajnko deshelo; isti, 1688, posv.: *Anxius...*, cui nam hanc meam Editionem dedicarem, quae nec Italo nec Germano placeret..., *anxietas dirimetur, si ei, qui natus est Carniolus, dedicavero*; Svetokrižki I, 5 (Masovia); IV, 137: En Sloveniz pak je djal: Rajshi le hozhem puftit sadavit; IV, 419: Polaki tudi eniga kmeta, Lechas s' imenam sa fvojga Krajla fo bily isvolili; Ev. inu list. 1715, 1730, 1741, tisk, posvetilo: *Crönius insignia victoriae erexit in perpetuae hujus Patriae pacis trophaeum. Sub hoc inquam glorioso Antistite novum prodiit Euangelii opus ad puritatem Romanae fidei in slavonicum idioma traductum, quo circumjacentes vicini etiam populi erudiuntur*; Rogerij II, 33: nafha Crainfka... Crainze; II, 369: (Maksimilijan) is Panoniae, ali Stajèrfke Defhele ú tem Meste Cilli; cenz. revizor Pagl. Kemp. 1745: *quatenus per patrij idiomatis licuit*.

³ Prim. iz 1715 predgovor Hipolitove prireditve Bohoričeve gramatike, kjer so izpuščeni mnogi pomembni Bohoričevi odstavki, n. pr. o tem, da Slovenci niso »ljudstvo, skrito v neznatnem kraju« (Marnov prevod v Jez. XXI, 62, vrsta 5—17), o »slavonica lingua« v zlati buli Karla IV. (Marn XXI, 65, vrsta 25—34) in mnogo drugega.

⁴ Glej niže str. 107.

⁵ Paglovec, Tob. b. 1733, 16: *Historio od tiga ftariga fvetiga Tobia (se je potrebno zdelo) na crainski jelik preloshiti, nu tim gmain ludem, kir nembsku nefnajo, h' branju... naprei poloshiti*; Paglovec, Vojska 1747, a₃: *De bi tedei tudi ti ludje, kateri famo Crainsko, ali Slovensko spraho snajo, ali pak drugi, kateri...*

Medtem ko problema nižje šole z upoštevanjem narodnega jezika katoliška ideologija sploh ni tako silila v ospredje kakor protestantska,¹ se izmed redkih izjav o jezikovno-kulturni praksi na slovenskem teritoriju, ki so se sploh zabeležile,² Hipolitova,³ torej edina, ki je bila opremljena z indignacijo in željo po odpomoči, ni natisnila ter je mogla vplivati le na odbrance, ki so imeli v evidenci rokopis v ljubljanski frančiškanski ali diskalceatski biblioteki. Isto velja tudi o redkih beležkah o germaniziranju in propadanju slovenskega literarnega jezika,⁴ izmed katerih je borebna Hipolitova⁵ zopet ostala v rokopisu.

Obseg in cena posamičnih repertorijev nista bila nikjer izdatno nad protestantskim 16. stoletja.

Potrebne pač niso bile več posebne zbirke molitvenih obrazcev in tekstov za recitiranje s prižnice, na kakršne sta mislila Alasia, ki je predložil duhovnikom uvod za čitanje nedeljskega evangelija, obrazec za začetek in konec pridige ter očenaš, češčena-marijo, vero, dekalog v verzih, pet cerkvenih zapovedi, očitno spoved za spovednico in nekaj pesmi,⁶ ali ljubljanska tiskarna, ki je objavila pozneje v posebni brošuri⁷ slične obrazce, a brez pesmi. Medtem so se bili ti teksti v slovenskem verskoknjižnem repertoriju namreč že opetovano natisnili.

Katoliški verskoknjižni repertorij se je v teku 200 let pač bil tako dopolnil, da je obsegal sedaj večino izmed tekstov, ki so bili dušnemu pastirju med Slovenci potrebni, a dobrodošli tudi slovenskemu ver-

¹ Glej niže str. 102.

² O Valvasorjevi glej spredaj str. 50

³ Glej spredaj str. 92.

⁴ O Valv. glej spredaj str. 87.

⁵ Glej spredaj str. 92.

⁶ LZ 1924, 106.

⁷ Glej spredaj str. 47.

nemu laiku, ki je znal čitati: razne tipe katekizmov, lekcionar, vzorce za pridige, obredna besedila, nujna poglavja iz cerkvenega prava. Krožilo je tudi več tekstov, ki so dobili slovensko obliko v prvi vrsti iz ozirov do laikov: cerkvene pesmi, navodila za spoved in obhajilo, asketična premišljevanja, prevod svetopisemskih Tobijevih bukev in teksti za administracijo bratovščin ter za religiozno udejstvovanje v bratovščinah, na božjih potih in pri ljudski pobožnosti križeva pota. Raztresene v označenih serijah tekstov sta mogla duhovnik in laik najti tudi najobičajnejše molitvene obrazce, tako stalne kakor tudi izpremenljive za razne potrebe.

Iz slovenskih aplikacij *duhovne drame*, ki so bile ob kranjsko-nemških¹ zelo redke, a vendar nova slovenska vrednota rekatolizacijske dobe v primeri s protestantsko, so bili v sredi 18. stoletja ljubljanski »Paradiž« in eventualne deklamacije romarjem v Rušah² pač že pozabljeni, toda slovenski tekst za pasijonsko procesijo v Škofji Loki je bil še vedno v rabi³ ter tvoril najbrž tudi podlago za slično prireditev v Tržiču.⁴

Vendar je katoliškemu repertoriju do saturiranosti, ki bi bila vsaj približno taka, kakor je bila značilna za protestantovski repertorij, še mnogočesa *manjkalo*, ker marsikaj potrebnega ali sploh ni dobilo slovenske oblike, ali pa ostalo sporadičen pojav, ki ni tvoril zametka organskemu razvoju. Manjkali so: celotna biblija, ker je Kastelčeva prireditev ostala v rokopisu, ki se je čuval v samostanu ljubljanskih diskalceatov; postni evangeliji, ki so se slično ostalim lekcionarskim perikopam menda tudi že marsikje čitali v narodnem

¹ Prim. Wollman, *Slov. drama* 7 sl.

² SBL 373.

³ Kronika škofjel. kapucinov 1741, 1768.

⁴ Prim. Hicinger, ZD 1859, 73; Lavtižar, *Cerkve in zvonovi v dekaniji Kranj*, 282.

jeziku; Juditina in Esterina knjiga, ki so jo dajali preprostemu človeku poleg Tobijevih bukev radi v roke tudi strogi razlagavci dotičnih sklepov tridentinskega zbora; posebni molitveniki, kjer bi bili zbrani razni molitveni formularji, a zlasti tudi obrazci za specialne molitve k posameznim mašnim delom; posebna življenja svetnikov, ker so se legende in njihovi čudeži le semtertje v zvezah z drugimi teksti omenjali; tiskani pastirski listi, ker je za dobo do 1750 zadnji rokopisni eruirani prevod pastirskega lista v ljubljanski škofiji iz 1685, medtem ko drugi škofje sami še menda sploh niso skrbeli za to, da bi bile njihove poslanice Slovincu razumljive, ampak prepuščali to skrb duhovščini, ki si je pomagala s prevajanjem sproti.

»Protireformacijsko«, v ožjem pomenu besede »kranjsko« cerkveno pismenstvo v sredini 18. stoletja ni bilo, ker za aktualnost antiprotestantske polemike ni bilo vzroka: že skoro 100 let kranjska »versko-reformacijska komisija« ni več poslovala,¹ a Kastelčev prevod Spiesovega katekizma »z enim lepim pomenkovanjam eniga katoliš inu lutriš človeka« je bil v tem pogledu najbrž že anahronizem. V katoliških slovenskih tiskih zadnjega razdobja pred 1750 se pač semtertje omenjajo: »kecarji«,¹ Luther,² Calvin,² Trubar,³ Jurij Kobilica³ in njihova protivnika Textor⁴ in Hren,³ toda katoliškim piscem je šlo tu le še za pojasnitev preteklosti in za katehetično informacijo.⁵

O j a n z e n i z m u vsaj v slov. tisku še ni bilo sledov.

A tudi sledovi apokrifne in pietistične o mistične smeri so bili okoli srede 18. stoletja v slo-

¹ Elze, Superintendenten 60.

² Kastelic 1688, 532; Ev. inu l. 1715, 1730, 1741 (lat. posv.); Hipolit, Kemp. 11—13; Rogerij (Glonar, LZ 1916, 467).

³ Kastelic 1688, nasl. l. in 532; Ev. inu l. 1715, 1730, 1741 (posv.).

⁴ Ev. inu l. 1715, 1730, 1741 (lat. posv.).

⁵ Prim. Murko, Bedeutung der Ref. u. Gegenref. 125 sl.

venskem pismenstvu še redki.¹ V nesoglasju s cerkvenimi predpisi o litanijah² je bilo zabeleženih mimo priznanih lavretanskih³ in litanij vseh svetnikov⁴ še več drugih, kakor litanije za umirajoče,⁵ srca Jezusovega,⁶ sv. Frančiška,⁷ sv. Ane,⁸ »od sedem žalosti Marije Device, kakor se v Kamniku molijo«,⁹ sv. Jožefa,¹⁰ »bridke martre in smrti Jezusa Kristusa«,¹¹ »žalostne matere božje«,¹² »za verne duše v vicah«,¹³ sv. Jošta¹⁴ in sv. Lucije;¹⁵ toda vsi ti teksti pričajo le o tem, da slovenski duhovniki-pisatelji ali dotičnih odlokov rimske stolice niso poznali ali premalo upoštevali. Tudi med drugimi molitvenimi obrazci so poleg očenaša, češčenamarije, apostolske vere itd. le navadne katoške molitve za razne prilike in potrebe.¹⁶ Z odpustki

¹ Prim. drugačno sodbo o času postanka in procvita slovenske apokrifne in mistične literature: Glonar, Med reformacijo in romantiko, LZ 1916, 507; Prijatelj, Profili, LZ 1921, 390.

² Wetzer-Welte VII, 2103, 2107, 2108; Kirchl. Handlex. II (1912), 674.

³ Lavr. lit: Šentvidski primerek lekcionarja iz 1613 v rokopisu (ČJKZ III, 123); Sterž. 1729, 124; Pomuzh 1735; Pagl. 1741; Pagl. 1742; Klapše 1743, 72; Cusanj 1749, 254.

⁴ Lit. vseh svet.: Sterž. 1729, 132; Pomuzh 1735; Pagl. 1741; Pagl. 1742.

⁵ Kast. 1678, 157.

⁶ Sterž. 1729, 118; Pagl. 1741; Pagl. 1742.

⁷ Sterž. 1729, 241; rokop. okoli 1729 pri Rit. lab. 1705 v bibl. Ad. Robide.

⁸ Paglovčeva rokop. pesmarica iz 1733—57, str. 235, prim. ČJKZ III, 125 sl.

⁹ O. c. str. 212.

¹⁰ Pomuzh 1735.

¹¹ Pomuzh 1735.

¹² O. c.

¹³ O. c.

¹⁴ Od andohti 1743—51.

¹⁵ Mirakel Peld 1750.

¹⁶ Molitve: Alasia 1607; Hrenov rokopis 1616 in 1624; lekcionar 1612 in 1672; Kast. 1678, 1684, 1688; Scitu necessaria 1700—1730; lekc. 1715; Bellarnin 1728; lekc. 1730; Pagl. 1733; Pomuzh 1735; Pagl. 1741; Pagl. 1742; Klapše 1743; Od Andohti k sv. Joshtu 1743—51.

se operira le na običajen katoliški način brez fantastično visokih števil.¹ Tako je med sledove mistike v slovenskem pismenstvu do 1750 mogoče šteti le sporadično Rogerijevo štetje, »kolk kapelc je Jezus preliu za nas« ali »kaj je ran prejeu«,² in pa prerokovanje o Antikristu iz 1720, ki je pa ostalo v rokopisu, če je sploh iz te dobe in ni letnica 1720 morda fingirana. Vzrok tej odsotnosti mistične in zlasti primitivne apokrifne literature v tej dobi bi mogel tičati tudi v nepismenosti onega slovenskega človeka, ki bi bil prihajal za tako literaturo v poštev kot konsument in producent.

Najpomembnejša knjiga katoliškega cerkvenega repertorija je bil v sredini 18. stoletja lekcionar, ki se je 1741 natisnil v peti izdaji ter prinašal poleg perikop še vrsto dodatnih tekstov: molitvene formule, pesmi, katekizem in določbe o zakonskih zadržkih; besedilo perikop je bilo v glavnem še vedno tako, kakor so ga določili v 16. stoletju slovenski protestantje.³ Obe višji literarni formi: pridiga in cerkvena pesem sta prekašali svoji protestantski predhodnici nekoliko po številu, a le neznatno po umetniški vrednosti. Na vzorcih za pridige, ki jih je bilo tiskanih 467, so se odražali vplivi raznih tipov onodobne stojične in tematične pridige.⁴ Med 145 cerkvenimi pesmimi, ki so zabeležene v dobi od 1607 do 1750 v 20 tiskih in 5 rokopisih iz okoliša kranjske literarne tradicije, je le malo originalov in le malo kitic, ki zaslužijo pažnjo iskatelja estetsko-literarnih vrednot.⁵ V tekstu za pasijonsko procesijo se na Slovenskem menda sploh nikoli ni odražala ona koncentriranost in resnoba, ki

¹ Kast. 1678/82, 60; Pagl. 1733, 208—19; Pot sv. Križa 1730—40; Pagl. 1742, 195; Klapše 1743, 54; Od Andoht k sv. Joshtu 1743—51; Poduzhenie te Molitve ok. 1750.

² Rogerij v pridigi za vel. petek.

³ O besedilu lekcionarja: Breznik, DS 1917.

⁴ Prim. Glonar: LZ 1915; SBL 375.

⁵ Prim. France Vodnik, Slovenska religiozna lirika, 1928.

je značilna n. pr. za nemško pasijonsko dramo tudi na Kranjskem.

Pomemben napredek je kazala metrika nekaterih cerkvenih verzifikatorjev: poleg verzifikatorjev z anarhično metriko ali svobodno prakso narodne pesmi in poleg verzov, v katerih muzikalni naglas, kakor v 16. stoletju pri slovenskih protestantih, čisto ni bil v skladu z besednim, a se tudi rime čisto niso ravnale po besednem ampak po muzikalnem naglasu ali se nadomeščale z asonancami in aliteracijami,¹ je bila že tudi lepa serija pesmi, v katerih sta se naglas in število zlogov primerno upoštevala in v katerih se je uveljavljala tudi tendenca, da bodi rima čista.² V celoti je predstavljala slovenska cerkvena verzifikacija že tudi precejšnjo izbiro kitic. Tisk Paglovčeve pesmarice bi bil pomenil razširjenje srečnega vzorca, ki bi bil mogel že takrat cerkveno in prosvetno verzifikacijo v metričnem oziru pravilno usmeriti.

Originalnega je bilo malo tudi v katoliškem repertoriju, kakor prej v protestantskem: več pridig, kaka pesem, katehetičen tekst, molitven obrazec, božjepotna knjižica. Iz protestantskih tekstov so rabili katoliki za podlago samo še biblijo in filološka pomagala, raba protestantskih pesemskih in molitvenih tekstov je bila menda že na koncu 17. stol. zaključena.

V okviru cerkvene administracije se dajo tudi v dobi do srede 18. stoletja slovenske zabeležebe ugotoviti le v zvezi z bratovščinami; redke so bile najbrž tudi v okviru cerkvene epigrafike.

Poučno je primerjanje katoliškega repertorija s sodobnim protestantskim.

Cerkveni repertorij slovenskih protestantov, kar se jih je rešilo izza protireformacije, se okoli 1750

¹ Grafenauer, Iz zgod. slovenske metrike, Čas 1916, 308—14 (Alasia, Schönleben, Kastelic, Steržinar); Kidrič, SBL 26 (Basar).

² ČJKZ III, 108 (Pesem o sv. Notburgi 1738), 109 (Tri Duhovne Pejsme 1749), 132 (Paglovčeva rokop. pesmarica iz 1733—59).

ni več mogel meriti s katoliškim, a važnost protestantske ideologije za narodnojezično versko knjigo kulturnoslabih skupin je bila tudi pri Slovencih še vedno vidna.

Skrivni slovenski protestantje na Koroškem so v kljub pritisku in maloštevilnosti kazali še vedno smisel za slovenski tekst ter krili potrebe po slovenski knjigi na način prepovedanih sekt: skušali so ohraniti aktualnost protestantskih tiskov 16. stoletja, ki so jih skrbno čuvali, prepisovali in najbrž tudi iskali.¹

Tudi prekmurski protestantje so bili proti katolikom že v manjšini, v katero jih je potisnila rekatolicizacija magnatov v zvezi z odloki iz 1645, 1681, 1711 in 1735, ki so priznavali protestantom javno službo božjo, lastne pridigarje in šole le v določenih »artikuliranih mestih«.² Na lastnem starem teritoriju prekmurski protestantje »artikuliranih mest« niso imeli, ampak so hodili v bližnje take kraje, namreč luteranci v železni stolici v Nemes-Csó med Szombathellyjem in Kisekom in v Dömölk pri Kis-Czell na zapadu od Vasvara, kalvinci v Ör na sever od Körmenda-Güssinga,³ pač pa so imeli izza 1719 pastorja in cerkev v koloniji v Šurdu.⁴ Vpliv situacije, ki je dovoljevala tudi uvažanje in čitanje protestantske knjige, se je polagoma začel kazati tudi v literarni produkciji. Poleg pesmaric⁵ in morda še drugih stvari v rokopisu so imeli prekmurski protestantje že tudi svoj novi tiskani repertoar, ki se je sicer šele pred 35 leti začel, vendar pa že štel važne elemente, namreč katekizem, nekaj pesmi in molitev, jedro sv. pisma in glavne verske artikule ali dogme. Razlika o pomenu protestantske in katoliške verske

¹ Prim. spredaj str. 47.

² Starine žel. in salajskih Slovenov, ČZN XI, 1914, 138 sl.

³ ČZN 1914, 143.

⁴ Trstenjak, Slovenci v šomodski žup. 68.

⁵ Glej spredaj str. 47.

ideologije za začetek narodnojezične verske knjige kulturnoslabih skupin je v Prekmurju posebno vidna, če se upošteva, da prekmurski katoliki v sredini 18. stoletja še niso imeli niti začetkov svojega cerkveno-knjižnega repertorija, čeravno tudi kranjsko-slovenskega ali kajkavskega niso priznavali za svojega ali splošno rabili (več je bilo pri duhovnikih morda kajkavskih nego kranjsko-slovenskih lekcionarjev ali katekizmov).

Iz necerkvenih repertorijev sta okoli 1750 tvorila filološki in šolski še bolj kakor že v 16. protestantskem stoletju le adneks cerkvenega repertorija, a obseg ostale literarne rabe slovenščine izven cerkvene sfere je bil še vedno tak, da izpremembe v primeri s stanjem na koncu 16. stoletja za slovensko jezikovno kulturo niso mnogo pomenile.

Filološka pomagala v latinščini in nemščini so imela edini namen, služiti cerkvenim organom in piscem. Za razmišljanje o novi formulaciji je bilo tu v sredini 18. stoletja pač že marsikaj pripravljeno ali načeto: tako množica potrebnega in dobrega besednega zaklada;¹ Hipolitov poskus iz dobe pred 1711, ko še ni poznal Bohoriča, da bi v Kastelčevem pravopisu zamenjal znake za sičnike in šumevce. Toda sistematični uporabi gradiva je bila situacija zelo neugodna. Alasijev slovar je bil izven vsake evidence, rokopisni slovarji so se prašili v knjižnicah kapucinov in diskalceatov v Ljubljani, kapucinov v Krškem, Novem mestu in drugod. Kar se je filoloških pomagal za slovenščino v 18. stoletju natisnilo, ni šlo mnogo preko protestantske formulacije v 16. stoletju: poročila o načelih grafike in izgovarjave v Schönlebnu (1672), Kastelcu (1678), Valvasorju (1689), Basarju (1714) in Paglovcu (1741), ki niti grafike dotičnega pisca niso izčrpala; anonimno tiskana »Grammatica latino-germanico-slavonica« iz

¹ Breznik, Slovenski slovarji, RDHV III, 114—43.

1715, ker je Hipolit le z neznatnimi izpremembami priredil novo izdanje Bohoriča; nova izdaja nemško-latinsko-slovensko-italijanskega slovarja 1744, ker so celovški jezuitje le v neznatni meri pomnožili besedni zaklad protestanta Megiserja iz 1592 z besedami iz gorenjščine in koroščine.

Slovenska šolska knjiga je imela v verski ideologiji katolicizma še vedno manj zaslonbe nego v ideologiji protestantizma. Onega teksta, ki opravičuje govor o začetku šolskega repertorija, namreč slovenske začetnice v obliki posebne, šoli namenjene knjige, je slovenskim katolikom še vedno manjkalo. Celo običaj, nešolskim knjigam priključati skromna navodila za privatni pouk v slovenskem čitanju,¹ je bil komaj šele 8 let star. Nedostatek začetnice je pa obenem tudi opomin, da o taki slovenski šoli, kakor jo je predlagal Trubar,² ob 200letnici Trubarjeve začetnice ni mogoče govoriti. Proti ugibanju, da so vendarle eksistirale literarna pomagala, ki bi bila omogočala primitiven slovenski osnovnošolski pouk (še pred omenjenimi navodili: katekizmi, lekcionarji in pesmarice) stojijo ugotovitve, ki pričajo, kako napačen bi bil tak sklep: Hipolit je 1711 proglašal za enega iz vzrokov splošni germanizaciji slovenskega jezika ravno okoliščino, da se vzgajajo Slovenci tudi na Kranjskem po vseh šolah samo v nemškem jeziku;³ bizeljski župnik in osterviška gosposčina sta 1751 kratko ugotovila, da »slovenski se nikjer ne poučuje«;⁴ a sekovski škof, ki v odporu proti šolam za kmeta pač ni bil osamljen, je 1752 zatrjeval, da »ostaja slovensko in kranjsko ljudstvo katoliški veri radi tega tako zvesto, ker ne zna

¹ Prim. Paglovic, Zvesti tovariš 1742; isti, Kemp. 1745; Plešič, O pouku 7—8.

² Kidrič, Kirchenordnung 155.

³ Glej spredaj str. 92.

⁴ LMS 1894, 265, 275; Hip.

čitati.«¹ Edino za slovenski pouk šolarjev v krščanskem nauku je bilo nekoliko poskrbljeno, ker je obsegal katehetični repertorij poleg katekizmov za katehete in poleg formulacij v lekcionarju tudi posebne izdaje, ki so mogle biti šolska knjiga. Krščanski nauk je bil po vsej priliki edini šolski predmet, pri katerem se je v začetku upoštevala slovenščina tudi v Ljubljani, ki je imela okoli srede 18. stoletja sploh še vedno pičlo število osnovnih šol.² Na tradicijo, da »slovenski se nikjer ne poučuje«, in na neeksistenco slovenskega šolskega repertorija tudi oni ne sme pozabiti, ki razlaga predpis učnega reda za šolo pri sv. Miklavžu iz 1679, kjer se pravi, naj se ob treh popoldne »narekuje argumentum pisanja v ljudski govorici, ki pa ne sme biti daljši od štirih besed«:³ ako je »ljudski jezik« tukaj sploh slovenščina, je šlo pač za učenje vokabul s pomočjo slovenščine, bodisi nemških, bodisi latinskih. Z ucnim jezikom krščanskega nauka je bilo tu pač tako, kakor pri ljubljanskih uršulinkah, kjer so

¹ Prim. poročilo sekovskega škofa iz febr. 1752 (Meyer Fr. M., *Gesch. Österr.* II², 562—63): Alle Schulen sollten auf dem Lande gänzlich aufgehoben und nur einige in dem einen oder anderen Markte unter Aufsicht der Seelsorger und Missionarien gestellt werden, weil die Kenntniss des Lesens und Schreibens fast die einzige Quelle ist, wodurch die Bauern das Gift einsaugen und wegen Abgang genügsamer Beurtheilskraft hartnäckig in demselben verharren, weshalb das des Lesens unkundige windische und krai-nerische Volk den katholischen Glauben eifrig bewahrt.

² Popis Ljubljčanov 1754; In dem Bürgerl. Spittal: Iw. H. Joseph Vrhovitz schuelmaister l. 28, Antoni Schaffer schuelknab 12, Josef Ziffoni schuelknab 12.

³ Gruden, Šola pri sv. Nikolaju in lj. nižje šolstvo po reformacijski dobi, Carniola VI, 1915, 20 (po šolskem redu iz 1678): Tertia vespas peraget [ob strani: Cantores vadunt ad templum hora tertia et post vespas dimissis aliis cantus discitur] iis finitis reditur ad scholam et residuum temporis insumendum in concertatione; dictandum praeterea argumentum scribendi vulgi sermone ad verbum perspicuum, nec fere verbis quaternis longius.

imele le najmlajše gojenke krščanski nauk v slovenskem jeziku, starejše v nemškem.¹

Kako različen je bil odnos protestantske in katoliške verske ideologije do slovenskega osnovnega šolstva, se vidi posebno jasno iz stanja pri prekmurskih protestantih, ki so vkljub maloštevilnosti in vkljub defenzivnemu položaju vendarle imeli svojo cerkvenošolsko rokopisno pesmarico in tiskano slovensko začetnico ter celo povzročili, da je kaka slovenska šola ostala tudi tam, kjer so protestante izpodrinili katoliki.² Koroški protestantje so se pač sami in skrivaj učili umetnosti, ki jih je usposabljala za čitanje slovenskih tekstov.

O drugih slovenskih necerkvenih repertorijih mimo filološkega in šolskega je okoli srede 18. stol. sploh le z rezervo mogoče govoriti.

Slovenske fiksacije v zvezi s potrebami praktičnega in javnega življenja ter privatnih in komercialskih poslov so bile okoli 1750 še vedno tako omejene na redke slučaje голе nujnosti, da bi se bila smela ponoviti informacija Trubarjeva, Valvasorjeva ali Hipo-

¹ Mestni arhiv v Lj., fasc. 73 (odgovor magistrata z dne 16. jan. 1761 na dopis grofa Raimunda de Vilana Perles z dne 28. okt. 1760, kjer se med drugim vpraša, »ob auch Piaristen und Ursulinerinen im Lande seyene«, »ob auch von wem, und wie oft die Wochen in obgesagten sammenten Schulen die christliche Lehr vorgetragen werde«, »Was man hierin den Kindern für Bucher vorlege«, »Ob man solche Lehr in der üblichen Landessprache zu machen pflege, und ob auch in sothaner Landessprache bereits Kinder-Lehrbücher gedruckt und vorhanden seien«): »Im Ursulinen-Frauenkloster werden die Mädchen in Lesen, Schreiben, Rechnen, Stricken, Nähen und übriger Frauenarbeit unterrichtet. Die christliche Lehr wird aber gemeinlich Freytag und Sambstag nachmittag fürgenommen nach dem Canisio sowohl in deutscher als auch in [anfangs in der] Landsprach. Unterrichtszeit ist die ganze Woche, ein halber Tag wöchentlich Recreation. Ob auch französisch gelehrt wird ist nicht bekannt. — Prim. tudi Wallner, MMK 1893, 133; Gruden, Carniola VI, 1915, 14.

² Prim. Kovačič: ČZN XVII, 41; Štaj. 300.

litova: fiksirali so se semtertje slovenski prisežni o b r a z c i, kakor že izza 15. stoletja; obstajal je običaj zapisovanja in prepisovanja gorskih pravn, ki se je udomačil v drugi polovici 16. stoletja; povsem izjemoma so se v nemškem urbarju ali čem podobnem v slovenskem jeziku zabeležila mejna določila; morda se je beležil izjemoma slovenski tekst še v kaki slični zvezi. Po vsej priliki pa ni samo slučaj, ampak znak nove utrditve za nemške jezikovne privilegije, da je edina slovenska oporoka iz dobe pred 1750 bila napisana v bližini hrvaškokajkavskega kulturnega območja (1713 pri Veliki Nedelji) in da so razne nove panoge praktičnih fiksacij slovenščine izpričane pač za 17. stoletje, ne pa tudi za prvo polovico 18.: tako uradni razglas, posvetni napis, dolžno pismo, tožilno pismo, zastavni list, privatno pismo.

O kaki potrebi slovenskega poljudnostrokovnega repertorija bi bil radovednež v sredini 18. stoletja še vedno zaman iskal migljaja v domači produkciji. Edini slovenski predstavnik te panoge je bila skromna »Pratika« z imeni mescev in svetnikov ter s kmetiškimimi pravili, a ta je imela v protestantskem koledarju svojega predhodnika, četudi je bila nov import brez direktne zveze s protestantsko književnostjo 16. stoletja ter izhajala redno menda šele 24. leto.

O posvetni in o dramatični poeziji je bilo v slovenskih katoliško-cerkvenih in filoloških spisih v sredini 18. stoletja pač nekoliko beležk, toda kaka vnema za slovensko aplikacijo se tudi v nobeni teh omenitev ni odražala, v nekaterih pa omalovažujoča misel.¹ V redkih domačih izvestjih o slovenski narodni

¹ O razmerju slovenskih piscev do posvetne in dramat. poezije prim.: Kastelic 1684: Na Comedie, na plese, ygranie, quartanie, norzhuvanie... nikar ne pogledaj (97)... Morebiti de vy meinite, de tú (o peklu) je le ena comedia, ali kaukleria (329)... Ali de fo tú baifni, enu smiflvanie teh Poetou (330)? Svetokriški II (1696), 367: Kateru cilu Poeti fo hoteli dat faftopit, de zhlouek

posvetni pesmi, ki so v sredini 18. toletja mogla biti v evidenci, ni tičal niti najmanjši interes za slovensko verzifikacijo: latinska in nemška omenitev pesmi o Pegamu in Lambergerju je pričala le o interesu za domačo zgodovino;¹ v edini slovenski omenitvi posvetne narodne pesmi je bila slična odklanjajoča tendenca,² kakršno je podčrtal tudi Trubar.

V ugotovitvi, da »mimo pesmi (namreč narodnih, ki se pojo), najdeš malo kranjskih verzov, razen če ima kdo sam veselje, kaj v verzih zložiti«,³ je imela za sredino 18. stoletja veljavo predvsem prva polovica. Valvasorja s Sisentshellijevo poslanico, Pratico s kmečimi regelcamj ter Rogerija s teksti, ki so bili na meji cerkvene in posvetne verzifikacije, je poznal v sredini 18. stoletja pač marsikateri slovenski inteligent; tudi ni izključeno, da je v rokopisih eksistiralo več sličnih formulacij, kakršni sta bili Franje Krste Frankopana pesem o »Fratrjih putnicih« ali Paglovčeva dialogična pesem o minljivosti sveta. Toda vsi ti maloštevilni poskusi so imeli značaj slučajnosti in sporadičnosti ter niso tvorili učinkovite vabe za posnemanje.

skufi nezhiftoft v' te ner veklhi shkode, inu reve duhoune, inu tellefne pade. Dokler pifsejo, de Jupiter...; Svetokriški V (1707), 515: Kadar imajo eno comedio pred folkam dershati, taifte perfone ner poprej fe fliffnu od Sunai navuzhè, kar imajo ozhitnu govorit, ter vezhkrat skushajo nyh perfono, de kadar pride ura, de bi fe nesmotili, inu nafalili.

¹ Schönleben, Appendix ad Annales et Chronologiam Carnioliae (Nar. muzej v Lj.), 390: Fortitudo bellica in Casparo de Lamberg in Stain... fuit sub Maximiliano I prodigium roboris... de quo nostra adhuc memoria passim sonabat cantus vulgari lingua; Valvasor XI, 548: Wie solche Geschicht (sc. d. Streit zw. einem Herrn v. Lamberg und einem böhm. Riesen) noch täglich von den Bauren, in einem Crainerisch-gemachtem Liede, abgesungen und auf die Nachkommen fortgepflanzt wird.

² Steržinar 1729, 9: de bi te druge prafne nanúzne, folsh peiffme opuftili; naméfti taistih pak te Svete peiffne peli.

³ Pohlín, Gram. 1768, 181.

Problema posvetne slovenske zabavne proze in dramatike tudi pri katolikih v sredini 18. stoletja še niti načeta nista bila, saj je tudi ona osamljena slovenska vloga nesimpatičnega goljufanega starca, ki jo je bil namenil Franjo Krsto Frankopan svojemu hrvaškemu prevodu Molièrovega Georga Dandina iz lokalne nagajivosti, že 80. leto spadala med dunajska arhivalia, ki jih izmed Slovencev takrat sploh nikdo ni poznal.

Ker je bila pozicija slovenskega jezika v šoli izza dobe rekatolizacije še slabša nego v dobi protestantizma,¹ ne more presenetiti, da je omalovaževanje slovenščine v seriji znanstvenih jezikov še vedno isto kakor v 16. stol.

Kakor Alasiju, Schönlebnu ali Valvasorju, ki niso bili slovenskega porekla,² se je zdelo tudi rojenim Slovencem še vedno naravno in samo ob sebi umljivo, da naj bodo na slovenskem ozemlju le latinščina, laščina ali nemščina znanstveni jeziki tudi na pr. za razpravljanje o slovenskem jeziku in pravopisu (Alasia, Schönleben, Kastelic, Valvasor, Hipolit, Basar, Paglovec, celovški jezuiti 1744) ali za obravnavanje raznih domačih panog politične in kulturne zgodovine, topografije ali etnografije (Hren, Schönleben, Valvasor, Vorenc, Thalnitscher, Apes academiae 1701, Anton Erberg).

Izjeme ne pričajo o kakem razmišljanju, ali ne bi bila tudi slovenščina sposobna za znanstveni jezik. Priložnostne bibliografske beležke, ki so se pojavljale v zvezi s slovenskimi teksti, so bile pičlejše od protestantskih, a v razliko od protestantskih nemških sedaj često latinske.³ Nova koncesija slovenskemu

¹ Prim. spredaj 102.

² Prim. spredaj 72.

³ Prim. za beležke o slov. knjigah v kat. slov. delih do 1750 (o protest. bibliogr. bel. gl. Kidrič, Bibliogr. uvod): Ev. in list. 1613, naslov (s' novizh ... prelosheni); Kast. 1678—82, 177 (kranjščina je

jeziku pa so bila slovenska krajevna imena v Valvasorju, v katerih je tičal tudi nenameravan opomin, da je to teritorialna last, ki jo je treba rešpektirati.

Ob sebi je bila domača neslovenska znanstvena literatura iz področij, ki so mogla postati pomembna tudi za preporodiljsko akcijo, v primeri s prispevki protestantov 16. stol., če odštejemo prispevek za slovensko slovnico, velik napredek. Zlasti velja to o Valvasorju, ki je bil kot zgodovinar, geograf⁴ in etnograf⁵ v vrsti prvih strokovnjakov svoje dobe ter v sredini 18. stol. še vedno brez istovrednega naslednika.

Izmed domačih katoliških osvetljevalcev problemov literarne zgodovine, ki bi bila mogla postati za krepitev slovenske literarne tradicije posebno važna, je spadal Hren le med glosatorje nekaterih so-

brez gramatike); Kast. 1684, 437 (raba »starih kranjskih, hrv. i ilir. knjig«); Kast. 1688, nasl. l. (tiskar v posv.: Trubar in Kobilica sta slov. tisk »pokvarila«, Kast. »popravit«); Hip. rokop. 1711 (med tiskanjem mu je prinesel tiskar, t. j. Janez Jurij Mayr, tiskano »grammaticam sclavonicam«, t. j. Bohoriča); Hip. 1715 (»ex pervetusto exemplari«); Ev. in list. 1715, tiskarja Janeza Jurija Mayrja posvetilo škofu (»sub hoc... Antistite [Hren] novum prodiit Evangelii opus... quod post longa tempora Josephi [Rabatta] recusum [1672], Nunc demum«), Praemonito ad lectorem (»subministrabit Grammatica Slavonica nuper typis evulgata [Hip. 1715], ad quam te remitto«); Sterž. 1729, 152—53 (»Catech. Rom. ad Parochos... v' slovénski al kranjski fprahi she ni bil drukan), 203 (bukve sv. rožnkranca — Kast. 1678); Ev. in list. 1730 (— 1715); Pagl. 1733, 292 (Kastelčev kat.); Ev. in list. 1741, kat. 13 (Bellarmin [1728] se »lehku kupi sa 5 grofhou); Pagl., Tov. 1742, 81—82 (prejšnja izdaja), 221 (Kastelčev kat.); Pagl., Scupoli 1747 (Kemp. 1745).

⁴ Kaspret, Valvasor als Historiker, MMK 1890, 3—40; Rus, Schönleben in Valvasor, Pogledi v njuno delavnico in genezo »Die Ehre...«, GMS IX, 1928, 50—69; Stelè, Valvasorjev krog in njegovo grafično delo, GMS IX, 5—50.

⁵ Merhar, Valvasor als Ethnograph, Jahresbericht des k. k. Staats-Gymn. in Triest LX, 1910.

dobnih dogodkov, dočim sta pisala Valvasor in Thal-nitscher tudi te prispevke z literarno ambicijo. Tudi v teh poglavjih izpričujeta oba svojo polihistoriko in pokrajinsko usmerjenost: brez ozira na jezik, v katerem so »Kranjci« pisali, je obravnaval Valvasor v poglavju o »učenih pisateljih, rojenih na Kranjskem«, vse znane mu pisatelje-Kranjce v časovni zapovrstnosti, a Thal-nitscher, ki je že v tiskani »Epitome chronologica« iz 1714 imel tudi poglavje o »slavnih pisateljih nemške Avstrije« z odstavkom o kranjskih pisateljih⁶ je v rokopisni »Bibliotheca labacensis publica« iz 1714 do 1719⁷ vse znane mu pisatelje kranjskega okoliša do 1719; oba sta obračala glavni interes na primitivno biografijo in bibliografijo; nobeden ni kazal interesa za anonimne rokopise in tiske.

Doba prvih krščanskih stoletij Slovencev je imela v Valvasorju, ki je navel med »Kranjskimi pisatelji« tudi solunska brata ter opremil odstavek s presplošnimi poročili o glagolizmu na Kranjskem,⁸ nekritično ozadje.

Razmeroma obsežno gradivo, ki je bilo 1750 po domačinih zbrano za literarno in kulturno zgodovino reformacije na Kranjskem, je bilo v vsakem oziru zelo različno usmerjeno.

Formulacije škofa Hrena so bile raztresene: »Memorial«, v katerem je 1606 za škofa Brennerja⁹ orisal kratko zgodovino reformacije v svoji domovini, je bil brez navedbe informatorjevega imena v Rosolenzu¹⁰ upotrebljen v okrajšani obliki obenem s Hre-

⁶ Thal-nitscher, Epitome chronol. XXII: Scriptorum Celebr. Germaniae Austriae; XXIV: Carnioliae.

⁷ 1750 pač že v semeniški bibl., prim. Steska, IKM 1900, 134 sl.

⁸ Prim. spredaj 87—88.

⁹ Prim. Gruden, Zur Autorschaft des »Gründl. Gegenberich-tes«, Carniola III, 1912, 103 sl.

¹⁰ Rosolenz, Gründl. Gegenber. 1606, 63 (poročilo o Hrenovi reform. komisiji), 131 (zgodovina ref. na Kr.), 132 (Ferd. dopis z

novo¹¹ pošiljko poročila o protireformaciji 1600 in morda še kakih dokumentov, medtem ko je bil koncept v Ljubljani; posnetek »Memoriala«, ki ga je Hren 1613 zabeležil v svojem »Protocollum pontificalium«, je bil objavljen v Valvasorju,¹² dočim je bil rokopis že v Zagrebu;¹³ koledarji, v katerih so tudi nekatere beležke osvetljevale to dobo, so bili menda deloma v kapiteljskem arhivu,¹⁴ deloma v drugih rokah.¹⁵ V glavnem gre za »Memorial« iz 1606 in njegov posnetek iz 1613. Obogatitev dotakratnih objav po-
menjajo nekatere Hrenove avtentične podrobnosti¹⁶ in pa okoliščina, da se v seriji pokretašev in simpatizerjev omenja ter biografski lokalizira večina glavnih imen.¹⁷ Toda Hren, ki je sam bližnjo preteklost proti pričakovanju slabo poznal, je pokazal tudi precejšnjo nerodnost v eruaciji virov, ki so se mu vsiljevali:

dne 30. jul. 1562, kjer se govori o Klombnerju, Kobili, Mačku, Rokavcu, Schererju, Trubarju).

¹¹ Kidrič, Doneski škofa Hrena za zgodovino reformacije na Slov., ČZN XIX, 1924, 20 sl.; Turk, ČZN XXII, 1927, 88.

¹² Valv. VIII, 704.

¹³ Prim. spredaj 60 sl.

¹⁴ Prim. danes v lj. kapit. arhivu Hrenove koled. za 1600, 1607, 1621.

¹⁵ Prim. danes v arhivu Dež. muz. v Lj. Hrenove koled. za 1597, 1598 (a, b), 1601, 1603, 1604, 1610, 1613, 1614, 1615, 1617 (a, b), 1620, 1622, 1625.

¹⁶ Prim. poročilo o raznih smereh protest. orijentacije, nastopanju proti katol. institucijam 1573 in 1596, dotacijah predikantov in šolnikov, tisku biblije 1584 in 1595 itd.

¹⁷ Hrenova serija kranjskih protestantov: Bohorič Ad., Bohorič Ad. ml. (pod napačnim imenom Stefan), Brunner Krištof, Budina Lenart, Cancili (le 1613), Cvekelj Lukež, Dalmatin Jurij, Forest Andrej, Fašank Krištof in Tomaž, Hasiber David, Homberger Jeremija, Juričič (le pod imenom Juri Kobil), Klombner, Krelj, Kuplenik, Latomus Andrej, Maček Jurij, Mertlic (le 1613), Picus Bartholomaeus (le 1606 in z dostavkom: Graetzii), Piroter, Rokavec, Schweiger Janž, Spindler, Stradiot Nikolaj, Trubar Felic. in Primož, Tulščak, Vlahovič, Wiener.

gradivo, ki je tičalo v posebni literaturi¹⁸ ali v bibliografskih in drugih beležkah slovenske protestantske produkcije, sploh ni upoštevano; iz arhiva deželnih stanov je mogel dobiti le poročilo o dotacijah;¹⁹ a tudi arhivi, ki so bili pod njegovo ingerenco, so upotrebjeni v nezadostni meri.²⁰ A ker je bil k temu še slab kombinator in strankarski apologet protireformacije, je več njegovih trditev nedvomno napačnih,²¹ a podatki, ki drugje niso izpričani, so sploh le ob skrajni previdnosti porabljivi.

Tudi Valvasorjevim odstavkom o literarni in kulturni zgodovini reformacije na Kranjskem²² se da marsikaj očitati: slabo poznanje literature o predmetu;²³ nezadostna evidenca slovensko-protestantske literarne produkcije;²⁴ površna raba arhivov, izvzemši

¹⁸ Prim. iz literature o reformaciji na Slovenskem: Major G. 1556, Verger 1559, Andreae 1565, Spangenberg 1572, Andreae 1586, Index librorum prohib. 1596, Crusius 1596, Rungius 1601, Hanaverus 1601, Dresser 1602, Calvisius 1605.

¹⁹ Prim. s Hrenovimi številkami v MHK 1863, 84 (Hitzinger): »Einer Landschaft in Krain Ausgaben auf ihre Prädikanten angewandte ex aerario communi Taxationen und Verschwendung« iz 1606.

²⁰ Prim. s Hrenovimi orisi ter z ugotovitvami v RHD I, 223, 242, 252, 264 opise lj. arhivalij, ki so bila pač že tudi Hrenu dostopna: Radics, MHK 1861, 67, 73 (škof., kap.); Hitzinger, MHK 1863, 84 (sem., škof.); isti, MHK 1864, 1–8 (kap., sem.), 51 (škof.); Luschin, Das fürstbisch. Archiv zu Laibach, Beiträge zur Kunde steierm. Geschichtsquellen V, 86, 87, 93.

²¹ Prim. za Hrenovo datiranje začetka ref. na Kranjskem (1544 ali 1550): Dimitz III, 194; Kidrič, RDHV I, 212–13; za nekatera poročila o Trubarju: Kidrič: ČJKZ II, 269 sl., RDHV I, 183, 264; za Juričiča-Kobilo: Kidrič: ČJKZ II, 279–80.

²² Prim. Valv. VI, 274, 345–50; VII, 7–14, 425–70; VIII, 660–72, 704, 721; X, 338–40, 346, 354; XI, 36, 476, 692, 717, 719.

²³ Prim. v Valv.: serijo uporabljenih avtorjev o reformaciji: Megiser 1612, Fabronius Mosemannus 1625, Schönleben, Zeiler 1683; v seriji neupoštevanih pridruži onim 9, ki jih tudi Hren ni upošteval, še: Rosolenz 1606, Adam 1620, Freher 1688.

²⁴ Prim. spredaj 66.

stanovskega;²⁵ nekritičnost v kombiniranju,²⁶ ki je povzročila vrsto pogrešnih trditev; nedostajanje zmisla za razna važna poglavja problema.²⁷ Toda Valvasor je bil prvi in 1750 tudi še zadnji zgodovinar reformacije na Kranjskem, ki se je oslanjal na podroben študij gradiva v arhivu kranjskih deželnih stanov. Novo ali prvo dokumentarično osvetljavo so dobili v njem skoraj vsi prominentnejši protestantski kulturni delavci²⁸ in razni drugi problemi, ki spadajo sem.²⁹ Te odlike so v zvezi z izrazitimi korekturami³⁰ in s pod-

²⁵ Prim. z ugotovitvijo o rabi lj. škof. (Kaspret, MMK 1890, 21, 29) in morda tudi jezuit. arhiva (Valv. I, str. LXVII: Historia Soc. Jesu) dokaze o slabem upotrebljanju teh arhivov (apliciraj na Valv. spredaj str. 111 op. 20 in prim. še Kidrič, RDHV I, 212, 252, 253, 264 in ČJKZ II, 276–81).

²⁶ Kidrič, RDHV I, 264.

²⁷ Prim. probleme, kakor: vzroki širjenju protest. misli na Kr.; orijentacija po raznih smerih protestantizma; predlogi slovenskih tekstov; gradivo v bivališčih pisateljev izven Kranjske (Tübingen!); itd.

²⁸ Prim. v Valv. seriji kranjskih protestantov (mesta išči v Gratzyjevem repert.) z onimi, ki so bili že prej v evidenci (Bohorič, Budina, Cancili, Farest, Fašank Kr., Frischlin, Gočevar Janž, Juričič, Klombner, Krelj, Kupljenik, Maček, Mandelc, Mertlic, Rokavec, Schweiger Janž, Spindler, Truber Fel., Trubar Primož, Tulščak, Tuškanič, Ungnad, Vlahovič, Wiener) serijo onih, ki so se imenovali prvič (Khisl Janž, Klement, Knafel, Praznik, Schweiger Andrej, Simplicius, Sitarič, Steiner, Vurič, Weixler, Weidinger, Znojlsšek), a s celo Valv. serijo kazalo imen v Elzejevem izd. »Trubers Briefe« ali v Bučarjevi »Povijesti« iz 1910.

²⁹ Prim. v Valv. pogl. »Von der Verfolgung der Evangelischen (oder Lutherischen) Religion in Crain« 1527–1598 (VII, 430–70) ter odstavke o organizaciji cerkve (VII, 432, 438, 441, 442, 445, 453, 461) in šole (VII, 433, 436, 441, 445–52, a brez opozoritve na šolski red), tiskarni v Urachu (VI, 346) in Ljubljani (VI, 346, 347, 348; XI, 716), reviziji biblije (VI, 348), zažiganju protest. knjig 1600 do 1601 (XI, 719).

³⁰ O uspeli korekturi Schönlebna, da bi bilo Juričič, Dalmašin in Kobila troje imen za isto osebo, prim. Kidrič, ČJKZ II, 280.

črtanim ter izpričanim stremljenjem po objektivnosti³¹ povzročile, da je veljalo delo vkljub nekaterim usodnim pogreškom,³² ki jih takrat nikdo opazil ni, po pravici še vedno za avtoritativen spis o tej dobi.

Thalnitšcher ni mogel pomenjati kake izpopolnitve Valvasorja, ker je momente iz literarne in kulturne zgodovine reformacije po vsej priliki namenoma bagateliziral ter šel mimo marsičesa, na kar je že Valvasor opozoril: zaman iščeš v »Épitome« med »slavnimi pisatelji«³³ kakega protestanta mimo Megiserja z zgodovinskim spisom, med »slavnimi šolami«³⁴ ljubljanske stanovske, v kronološkem pregledu³⁵ kaj več mimo nekaterih suhih in deloma napačnih dat;³⁶ a tudi »Bibliotheca labacensis publica« kaže, da je pri Thalnitšcherju našel milost izmed protestantskih pisateljev edini Bohorič.

Tuji pisatelji doneskov iz dobe po 1689 za zgodovino reformacije med Slovenci okoli srede 18. stol. po vsej priliki niso bili v literarni evidenci Kranjceva.³⁷

³¹ Prim. Valv. VII, 428, 456, 460, 463, 468; VIII, 704.

³² O napakah v Trubarjevi biografiji zlasti 1530—40 prim. Kidrič, RDHV I, 200, 203, 223, 252; o posledicah ponesrečene formulacije, da bi bil Trubar »seboj v Ljubljano (torej 1561) privedel tiskarja Janža Mandelca« (VI, 346) prim. Valv. sam XI, 716 in Ahn, MMK 1906, i sl.

³³ Thaln., Epit. XXII—XXVI.

³⁴ O. c. XXXVII—XLIV.

³⁵ O. c. 56—66.

³⁶ O. c. 1550 (napačen datum o zač. ref.), 1575 (Manlius), 1578 (stanovi zahtevajo versko svobodo), 1603 (napačen datum: Luthericolae Labaci quinquagesimum annum sectae suae jubilaenum agunt), 1614 (Lutheranismus Labaci repulare et clam promoveri videtur).

³⁷ Prim. iz serije nedomačih doneskov za literarno in kulturno zgodovino ref. med Slovenci: Tentzel 1690; Casa 1709; Fischlin 1710; Frisch 1727, 1728; Kefeln 1727; Kohl 1727; Raupach 1732—41; Jöcher 1733; Salig 1733; Zedler 1734, 1745, 1746; Schelhorn 1737; itd.

Iz prizadevanj za katoliški cerkveni reperto-
rij po tridentinskem zboru je ostala prva faza
s Pacherneckerjem in Alasijo neznana tako Valvasorju
kakor tudi Thalnitscherju. Kranjska serija od Hrena
naprej sloni pri Valvasorju deloma na aktih in tradi-
ciji, deloma na informacijah sodobnikov, dočim je
Thalnitscher sledil tu v izboru Valvasorju ter njegovo
serijo pomnožil le za dva poznejša slovenska pisca.³⁸
Občutno vrzel v Valvasorju (in Thalnitscherju) tvori
molk o Josefu Sisentsheliju, pri Thalnitscherju molk
o Svetokriškem ter skopo poročilo o Vorencu in Hipo-
litu. Prekmurci s Temlinom in Severjem seveda niso
spadali v kranjsko-pokrajinski okvir, a kranjska serija
dobe po 1719 s Steržinarjem, Rogerijem, Paglovcem,
Cusanijem itd. še ni bila registrirana v kakem celot-
nem orisu.

V celokupni katoliški literarnozgodovinski regi-
straciji slovenske knjige do 1750 pa ni bilo mimo po-
samičnega baročnega priznanja avtorju niti enega
direktnega opomina za kako posnemanje produktivnih
ali požrtvovalnih dob ali za kak literaren preporod.

Mecenov, ki bi iz zavzetosti za stvar omogočali
tisk, je imela slovenska knjiga manj, odkar odnosa
višjih slojev do nje ni uravnavala več verska ideologija
o dogmatični potrebi upoštevanja slovenskih tekstov
v službi cerkve na Slovenskem. Sicer se da tudi med
katoliškimi domačimi plemiči in dostojanstveniki ugo-
toviti precejšnje število mož, ki niso bili indiferentni
do slovenske cerkvenoknjižne produkcije. Serijo 12
katoliških adresatov, katerim so bile posamezne slo-
venske knjige do 1750 posvečene, tvorijo predstavniki
znamenitih rodbin ali položajev.³⁹ Toda resnični me-

³⁸ Prim. v Valv. in Thaln. serijo: Hren, Mikec, Čandik, Schön-
leben, Kastelic (edini, ki ga omenja Th. tudi med »slavnimi pisa-
telji« v Epitome), a samo v Thaln. dvojico: Vorenc, Hipolit.

³⁹ Serija adresatov za posvetila 1607—1750: Mattias della
Torre conte di Valsassina, sin devinskega glavarja, prošt v Tri-

ceni so bili v tej dobi slovenski knjigi po vsej priliki vendarle samo na pr. škof Hren, ki je za izdajo prvega lekcionarja štel nad 700 gl. in skupilo teh knjig daroval ljubljanskemu jezuitskemu kolegiju »za druga podobna dela«;⁴⁰ stolni dekan Mikec, na čigar stroške se je natisnil 1615 prevod Canisijevega katekizma;⁴¹ grof Janez Anton Goeß, koroški deželni glavar, ki je 1744 kumoval novi izdaji Megiserjevega slovarja;⁴² in morda še semtertje kak samostan. Vsaj Paglovec je n. pr. »Sv. Vojsko« in »Kempenzarja« sam založil.⁴³ V glavnem pa so bile slovenske knjige katoliškega repertorija, med njimi od druge izdaje naprej tudi lekcionar, že dobršen čas predmet trgovske špekulacije tiskarjev in knjigarjev. A v korporaciji katoliških deželnih stanov bi zaman iskali zagovornikov ideje, naj bi se določili predstavniki »kranjske nacije« sami ali skupno s štajerskimi in koroškimi tovariši za kako slično akcijo, kakor

dentu in infulirani opat v Perisu na Elzaškem (Alasia 1607; prim. LZ 1924, 104—5); lj. škof grof Rabatta (lekc. 1672); m. Joana Suzana Paradeiser, opatica Velesalska (Kast. 1678); sinovi grofa Jurija Zige Gallenbergga, gospodarja Soteski in Brdu, pač Volk Vajkard in Sigefrid Boltežar (Kast. 1684; prim. SBL 201); Anton pl. Gallenfels, opat v Stični (Kast. 1688); grof Friderik Hijeronim Lanthieri, prošt novomeški (Svetokriški 1691); grof Jurij Ziga Gallenberg (Svetokriški 1695); baron Francišek Albert Pelzhoffer, gospodar med. dr. gradiču »Pred mostkom« pri Novem mestu (Svetokriški 1698, prim. Šlebinger, O. Ivan K. od Sv. Križa, sep. iz novom. gimn. izv. 1908—10, str. 11); baron Pet. Ant. Codelli de Fahnenfeldt, pač isti, ki je bil posestnik graščine Podturn pri Lj. (Svetokriški 1707; prim. Šlebinger 13); o. Anzelm Kimovec, prior bistriški (Svetokriški 1707; prim. Šlebinger 14); grof Franč. Kauniz, škof lj. (lekc. 1715); grof Feliks Schrottensbach, škof lj. (lekc. 1730, 1741); Avgustin Codelli de Fahnenfeldt (Rogerij 1731, 1743); grof Leopold Petazzi, škof tržaški (Klapše 1743).

⁴⁰ Steska, Čandik, IMK 1902, 6 (po Hrenovem koledarju).

⁴¹ Tam 11 (po jez. letopisu).

⁴² Gramm. oder Windisches Sprach-Buch 1758, posv.

⁴³ Steska, IMK 1904, 74.

je bila v 16. stol. na skupne troške notranjeavstrijskih stanov izdaja slovenske biblije.

V laiških višjih slojih knjiga slovenskega cerkvenega repertorija ni bila več niti v oni meri domača in potrebna, kakor v protestantskih časih, ko so jo plemiški sinovi spoznali v šoli, a graščaki in graščakinje jo prebirali skupno s služinčadjo.⁴⁴ Ono plemstvo, ki je hotelo živeti na gradovih med podložniki, se je iz potrebe pač še tudi sedaj seznanjalo s slovenskim jezikom svoje okolice. Graščaki kakor borlski grof Franc Jožef Sauer in soproga, ki sta se hotela okoli 1735 »radi koristiti podložnikov, ki so bili sami Slovenci, učiti slovenščine, da bi mogla ž njimi brez tolmača govoriti,«⁴⁵ pač niso bili povsem izjemne prikazni. Toda to seznanjanje s slovenščino se je vršilo navadno brez knjig ter ni niti vplivalo na likanje književnega jezika niti tvorilo mostu za kako možnost prehajanja višjih slojev v slovensko jezikovno kulturno sfero.

Središče slovenske literarne aktivnosti je bila Ljubljana le prva leta po rekatolizaciji in postala to zopet šele z ustanovitvijo tiskarne. Izmed jezuitskih kolegijev je imel v evidenci slovensko knjigo le še kolegij v Celovcu, kjer se je pa začelo ustvarjati pomembno središče šele v 5. deceniju 18. stoletja. V onih avstrijsko-nemških središčih, ki so pritegovala tudi Slovence, se je pojavil po odhodu Čandikovem in Hrenovem iz Gradca interesent za slovenski jezik zopet šele v časih štajerskega Slovenca Janeza Žige Valentina Popoviča,⁴⁶ ki je bil 1717—28 v Gradcu študent,⁴⁷ a po vr-

⁴⁴ Prim. Kidrič, Bibliogr. uvod I, 139, 140.

⁴⁵ Pop. Unters. II b, 273.

⁴⁶ O Pop. prim.: Macun, knjiž. zgod. sl. Štajerja 1883, 27—48 (navedba star. lit. in nekaterih dokumentov); Luschin, Joh. Sigism. Popowitsch, Südsteiermark, Ein Gedenkbuch, herausgegeben von Franz Hausmann, Graz 1925, 207—23 (z uporabo novih rokop. in arhiv. virov); Kidrič, NE III, 577—9 (z navedbo glavne nemške, slovenske in hrvaške literature o njem).

⁴⁷ Luschin o. c.

nitvi s potovanja domači učitelj med drugim okoli 1732—34 in od 1735 nekaj let na Dunaju, nekaj let do 1741 v Gradcu,⁴⁸ 1741—44 zopet na Dunaju. Toda Popovič je bil tudi še v 4. in 5. desetletju 18. stol. na Dunaju in v Gradcu s svojim slavističnim zanimanjem povsem osamljen. Bilo je tam pač več Slovencev, ki so mogli povedati, kako se naroči v slovenščini kruh, meso ali vino, a razen Popoviča ni bilo tam še nikogar, »ki bi se bil posvečal raziskovanju in zlasti zgodovini slovanskih jezikov, čemur je naklonil on toliko ur,«⁴⁹ ko je po ozemlju raznih slovenskih narečij zbiral slovarsko gradivo,⁵⁰ se ob pomoči knjig⁵¹ in ljudi seznanjal z različnimi slovanskimi jeziki izvzemši ruskega,⁵² se bavil

⁴⁸ Pop., *Unters. vom Meere* IV, 6 (o štetju I—IV gl. niže).

⁴⁹ Popovič, *Unters. vom Meere* IV (gl. niže): Er (Gottsched) dürfte in Wien zwar einige Viertelzillerische, Krainische und Kärnische Winden antreffen; allein er wird allda mehr Leute finden, welche Slavonisch sprechen. Von denen kann er lernen, nach Brod; Fleisch, Wein, u. d. g. zu begehren. Ob aber die Wienerischen Gelehrten dem Herrn Professor jemanden werden zuführen können, so da wisse das zu desselben Absicht dienliche Gute aus gemeldten Mundarten zu ziehen, und ihm solches ohne Zeitverlust beizubringen, daran zweifle ich sehr. Mir ist zum wenigsten, die ganze Zeit meines Aufenthaltes in Grätz und in Wien, niemand vorgekommen, der sich auf die Untersuchung und insonderheit auf die Geschichte dieser Sprachen gelegt habe, darauf ich doch viele Stunden verwendet.

⁵⁰ Prim. Breznik, *Popovičev Specimen vocabularii vindocarniolici*, ČJKZ VI, 92 (ugibanja o zbiranju pred 1750), 94 (omenitev besed iz Idrije, Radovljice, Škofje Loke, Goriškega, Koroškega itd., a brez opozoritve, da gre tu najbrž za gradivo, ki ga je nabral Pop. 1728—31, ko je potoval po završitvi študij, kakor poroča v prvem svojem spisu: oceni Roschmannovega dela »Veldidena« v regensb. »Wöchentl. gel. Nachrichten«, ozir sep. pod nasl. »Erstes Probestück vermischter Untersuchungen«, Regensburg 1749, med dr. po južnoavstr. deželah).

⁵¹ Prim. o njegovem primerku Belostenca *Briefw. Kop.* Dobrovský, *Istočniki* I, 525.

⁵² Pop., *Unters. vom Meere* III, 337: Die Slaven unterscheiden sich von den Wenden durch eine besondere Aussprache, und viele

ob posebnem oziru na lastnosti slovanskih jezikov z idejo evropskega standard-alfabeta,⁵³ razmišljal o vlogi slovanskih jezikov pri etimologiziranju in pri določanju pisave krajevnih imen ter se sploh zavestno usposabljal za pisanje slovanskih slovarjev in slovnice ter ocen o sličnih publikacijah.⁵⁴ Ko je Popovič 1744 zapustil Dunaj ter bil 1744—46 profesor na plemiški akademiji v Kremsmünstru, od začetka 1747 gost nemških učenjakov 1747—49 v Regensburgu, 1750 v Nürnbergu, od 1750 v Leipzigu,⁵⁵ je bila avstrijska prestolica zopet brez predstavnika slavističnih zanimanj. Ako je hotel Gottsched s soprogo 1748 res med drugim tudi radi tega potovati na Dunaj, da »dobi tu nekaj pojma o slovanskih jezikih,«⁵⁶ je bil Popovičev dvom v uspeh povsem upravičen. Popovič sam je ostal svojim slavističnim problemom tudi v Nemčiji zvest, kjer je n. pr. v Regensburgu 9. maja 1748 razmišljal o korekturi slo-

eigene Wörter. Die Polen, Böhmen, Mährer, Slowaken, Kroaten, Dalmatiner, Bosniaken, Räzen, Bulgarer, die eigentlich sogenannten Slavonier, welche von dem Viertel Zilli an, zwischen der Sau und Drau, bis an die Donau hin wohnen etc. sind Slaven. Die Mundart der Russen, und vieler andern zu diesem großen Reich gehörigen Völker, habe ich, aus Mangel der Gelegenheit und der Bücher, nicht untersucht.

⁵³ Prim. v Pop. slovarskem gradivu (Štud. knjiž. v Lj.) starejše partije iz dobe pred 1750 in njihovo rabo posebnih znakov za »ž«, »š«, »č« itd. ali opazko: haec litera superflua, confirmo 9. Maji 1748 esse superfluam. Interrogandi ceteri Slavi (gl. Briefw. Dobrowský-Kopitar, Istočniki I, 7).

⁵⁴ Pop., Unters. IV, 7: Denn Ich vermeine im Stande zu seyn, hierüber (über slavische Sprachen Gottsched) eine Nachricht zu geben, da ich erstlich ein gebornner Wende bin, darnach die Eigenschaft der verwandten Slavonischen Mundarten so weit untersucht habe, daß es mir gar nicht schwer fallen sollte, Wörterbücher, Glossaria, Sprachlehren, und verschiedene Beurtheilungen darüber zu schreiben.

⁵⁵ Luschin o. c.

⁵⁶ Pop., Unters. IV, 7.

vanskih alfabetov,⁵⁷ medtem ko je na Saškem morda že ekscerpiral Bohoričevo slovnico⁵⁸ ter dobil najbrž stike z Lužičani,⁵⁹ a o zadnjih ostankih polabskih Slovanov, ki jih je iz Eccarda ali Leibnitza⁶⁰ pač še prej poznal, mogel dobiti nove informacije.⁶¹

(Nadaljevanje išči v knjigi istega avtorja: Dobrovský in slovenski preporod, ki izide 1930 v seriji separatnih »Razprav«).

⁵⁷ Glej spredaj 118.

⁵⁸ Prim. Pohlín, *Bibl. Carn. s. v. Pop.*: In Ms. post obitum reliquit: a) Excerpta ex futili libello, qui in Saxonía aliquot Imperialibus emitur, si occurat. Rara avis! sic inscriptio: Arcticae horulae... Adami Wochoritsch.

⁵⁹ Prim. *Pop.*, *Unters.* IV, 10, 14.

⁶⁰ Prim. Jagić, *Istorija slavj. fil.* 63.

⁶¹ Prim. *Pop.*, *Unters.* 14.